

**Қазақстан Республикасы ІІМ
Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы**

Заң институты

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

Бекітемін
Жалпы білім беретін пәндер
кафедрасының бастығы
полиция майоры
_____ Е.М. Баймұханов

«_____» _____ 2019 жыл

**КР ПО ККЕ 2226 «ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ПО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫ»**

**Пәні бойынша
ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК КЕШЕН**

5В030300 – «Құқық қорғау қызметі» мамандығына арналған

Оқыту нысаны: күндізгі

Курс: 2

Семестр: 3

Кредиттер саны: 1

Дәріс: 5 с.

Семинар: 10 с.

КООЖ: 15 с.

КӨЖ: 15 с.

Емтихан: 3 семестр

Қарағанды 2019

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ
КӘСІБИ ЭТИКАСЫ» пәні бойынша 5В030300 - «Құқық қорғау
қызметі» мамандығына арналған ОӘК**

Құрастырған: жалпы білім беретін пәндер кафедрасының аға оқытушысы
полиция подполковнигі Айдос Мерекеұлы Дүйсембеков

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасының отырысында қарастырылды
«11» 06 2019 ж., № 19 хаттама

Жалпы білім беретін пәндер
кафедрасының бастығы
полиция майоры

Е.М. Баймұханов

Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды
академиясының ОӘК отырысында бекітілді
« ____ » _____ 2019 ж., № ____ хаттама.

© Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы, 2019

2.1 НЕГІЗГІ АҚПАРАТ:

1. Шифр және мамандық атауы	5B030300-«Құқық қорғау қызметі»
2. Курс, семестр	2 курс, 3 семестр
3. Пән циклы	ЖББП
4. Кредит саны	1
5. Сабақ өткізу орны	кесте бойынша
6. Дәріскер (Т.А.Ә., лауазымы, ғылыми дәрежесі, басқа да байланыс ақпараты)	Дүйсембеков Айдос Мерекеұлы, жалпы білім беретін пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі, тел. 30-33-82, ішкі. 3-41, aidos_2402@mail.ru

2.2 ПРЕРЕКВИЗИТТЕР:

«Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» курсы менгеру үшін курсант орта мектеп бағдарламасы көлеміндегі келесі пәндер бойынша бастапқы білімдері болу керек:

- Қазақстан тарихы;
- Құқықтану;
- Қоғамтану;
- Философия;
- Саясаттану;
- Әлеуметтану.

2.3 ПОСТРЕКВИЗИТТЕР:

«Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» курсы оқу барысындағы білімдарлық келесі пәндерді игеруге қолданылады және тиімді жұмыс істеуге мүмкіншілік береді:

- Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің психологиялық дайындығы.

2.4. ПӘНДІ ҚЫСҚАША СИПАТТАУ: «Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәнін оқытудың мақсаты мен міндеттері

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің құқықтық, адамгершіліктік және эстетикалық мәдениетін арттыру ішкі істер органдарының негізгі істерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты курсанттар үшін қоғамда болып жатқан әртүрлі процестерді дұрыс талдап білу және демократиялық қоғамның адамгершіліктік және рухани байлығын қоғамда кездесетін құбылыстар мен қылмысқа қарсы қоя білу ең негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

Оқылатын пәннің негізгі міндеттерінің бірі ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби моралының қағидаларын курсанттарға терең ұғындыра білу, сонымен қатар қоғамдық-саяси, заң және арнайы пәндермен өзара органикалық байланыста көрсету; патриоттық сезімді дамытып, қоғамға қарсы құбылыстарға жол бермеу; адамгершіліктік-кәсіби деформацияға қарсы тұра білу.

Оқылатын пән мәдениетке, тәрбиеге, өзара қарым-қатынастарды дұрыс жолға қоя білуге көп көңіл бөледі. Жалпы философиялық дүниетанымдық түсініктер құқық қорғау органдарының қызметінің ерекшеліктеріне байланысты қарастырылады.

Оқылатын пәннің жалпы логикасы қоғамда болып жатқан демократияландыру, гуманизм және әлеуметтік өзгерістерге объективті түрде баға беріп, ішкі істер органдарының қызметкерлерінің рухани дүниесінің қиын да қарама-қайшы жақтарын ашып, олардың адамгершіліктік-құқықтық негіздерін көрсету.

Оқылатын пән әрбір курсанттан теориялық біліммен қатар өзінің өмірлік көзқарасын шындандыру үшін әртүрлі диспуттарды, дөңгелек үстелдерді, сюжеттік ойындарды қамтиды.

Курсанттар білуі тиіс:

- Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының мәнін;
- Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметкерлерінің істеріндегі моральдың функциялары мен құрылымын;
- Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдары қызметкерлерінің адамгершіліктік тәрбие жүйесін.
- **игеруі тиіс:**
- шығармашылығын дамыта отырып, өздігінен оқу және арнайы әдебиеттермен жұмыс істеу;
- өздігінен Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының терминдері мен түсініктерін қолдану;
- этика мәселелері жөнінде еркін түрде өз ойларын айту.

2.5. ПӘН БОЙЫНША ТАПСЫРМАЛАРДЫ ОРЫНДАУ ЖӘНЕ ТАПСЫРУ КЕСТЕСІ:

№	Жұмыс түрлері	Тапсырманың мазмұны және мақсаты	Ұсынылған әдебиеттер тізіміне сілтеме	Бақылау нысаны (рейтинг-шкалага сәйкес)	Балл (рейтинг-шкалага сәйкес)	Есеп беру нысаны	Тапсыру мерзімі
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Семинар сабағында ауызша жауап беру және баяндама жасау	Семинар сабақтарының жоспарына сәйкес	Семинар сабақтарына дайындалу үшін ұсынылған әдебиеттерді қолдану	Курсты оқу барысындағы сабақ кестесі мен және оқу жоспарымен сәйкесі	Күнділікті тексеру, семинар сабақтарындағы жұмыстар мен ауызша жауаптары 100 % дейін бағаланады	Ағымдық бақылау (семинар сабақтарындағы жұмыстар мен ауызша жауаптары бағаланады)	Семинар сабақтары мен КООЖ сабақтарының сабақ кестесі және оқу жоспарына сәйкес
2	КООЖ сабағында ауызша жауап беру және баяндама жасау	КООЖ сабақтарының жоспарына сәйкес	КООЖ сабақтарына дайындалу үшін ұсынылған әдебиеттерді қолдану	Курсты оқу барысындағы сабақ кестесі мен және оқу жоспарымен сәйкесі	Күнділікті тексеру, семинар ж/е КООЖ сабақтарындағы жұмыстар мен ауызша жауаптары 100 % дейін бағаланады	Ағымдық бақылау (семинар және КООЖ сабақтарындағы жұмыстар мен ауызша жауаптары бағаланады)	Семинар сабақтары мен КООЖ сабақтарының сабақ кестесі және оқу жоспарына сәйкес
3	Межелік бақылауға дайындық	Сабақтардың жоспарына сәйкес	сабақтарға дайындалу үшін ұсынылған әдебиеттерді қолдану	Курсты оқу барысындағы сабақ кестесі мен және оқу жоспарымен сәйкесі	Тестілеу немесе Коллоквиум (100% дейін)	Межелік бақылау (тест сұрақтарының нәтижелері)	Семестрдің 7 және 14 аптасы
4	Реферат, эссе жазу, слайд-проект дайындау	КӨЖ сабақтарының жоспарына сәйкес	КӨЖ сабақтарына дайындалу үшін ұсынылған әдебиеттерді қолдану	Курсты оқу барысындағы сабақ кестесі мен және оқу жоспарымен сәйкесі	Тестілеу немесе реферат қорғау (100% дейін)	Үй жұмысы КӨЖ тексеру	Семинар сабақтары мен КООЖ сабақтарының сабақ кестесі және оқу жоспарына сәйкес
5	Емтиханға дайындық	Курсанттардың пән бойынша қорытынды білімдерін тексеру	Негізгі және қосымша әдебиеттердің тізімімен сәйкестігі	Барлық оқу процесі аралығындағы дайындық	Қорытынды бақылау (тест сұрақтарының және жазба жұмыстарының нәтижесі)	Қорытынды	Курс аяқталғаннан кейін емтихан кестесімен сәйкестігі

2.6. КУРС САЯСАТЫ.

Оқу процесінде курсанттарға қойылатын негізгі талаптар оқу курсының мақсаттары мен міндеттерінен шығады. Оқу уақытында белсенділік көрсету үшін курсант осы пәнді меңгеруге және топтың үлгеріміне ықпал етуі керек; бірігіп оқудың субъектісі, белсенділік пен жауапкершіліктің иесі болуға тиіс.

- Барлық тапсырмалар уақытында орындалуы керек;
- Сабаққа курсанттар дайындалып келуге тиісті;
- Қойылған сұрақтарға, проблемаларға шығармашылық тұрғысынан жауап беруге тырысуы керек;
- Курсант дәрістік және семинарлық сабақтарға міндетті түрде қатысуы керек;
- Міндетті түрде қатысатын сабақтар курсанттардың рейтингісіне әсер етеді;
- Сабаққа кешігуге болмайды;
- Сабақ барысында бос әңгіме, газет-журналдар болмауы керек;
- ұялы телефонды қолданбау қажет; сағыз шайнау секілді өрескел әдеттерден бойын аулақ ұстауы қажет;
- Сабаққа себепсіз келмей қалуға жол бермеу қажет;
- Сабақ барысында шығармашылық белсенділік көрсетуге тырысу керек;
- Аудиториядан тыс жұмыстарды ұқыпты орындаған жөн.

2.7. ҰСЫНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

№ р/н	Автор, атауы	Жылы, басылым орны
1. Нормативтік құқықтық актілер		
1	Қазақстан Республикасының Конституциясы.	Астана, 1995 ж. (өзгерістер мен толықтырулар 23.03.2019 ж.)
2	«Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасы 2011 жылғы 11 қазандағы № 483 – IV Заңы	
3	Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 29.12.2015 жылғы «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі» туралы №153 Жарлығы.	
4	Қазақ КСРО мемлекеттік егемендігі туралы декларация	Алматы, 1990, ҚР ҚК № 44 ведомості
5	Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы.	Астана, 12.04.2017 ж.
6	Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Ұлт жоспары «Бес институционалды реформаны іске асыру бойынша 100 нақты қадам».	Астана, 2015 жылғы 20 мамыр.
7	2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасының «Жемқорлыққа қарсы күрес туралы» №410-V Заңы	
8	«Қазақстан Республикасының құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 06 қаңтардағы № 380 Заңы	(2014 жылғы 29 желтоқсандағы өзгерістер мен толықтыруларымен)
9	Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан - 2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты».	Астана, 2012 жылғы 14 желтоқсан.
10	Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері».	Астана, 2018 жылғы 10 қаңтар.

11	Мемлекет басшысының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы	Астана, 21.10.2018 ж.
12	Қазақстан Республикасының ішкі органдарын жаңғырту жөніндегі 2019-2021 жылдарға арналған Жол картасы	Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 27 желтоқсандағы № 897 қаулысы
13	«Қазақстан Республикасының ішкі органдары туралы» Заңы	23.04.2014 ж. № 199-V
2. Негізгі әдебиеттер		
14	Ж.А. Жукаева. «Заңгердің кәсіби этикасы» пәнінен ситуациялық тапсырмалар жинағы: оқу құралы.	Ақтөбе: Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, 2016 жыл.
15	М.Е. Уалиев. Заңгердің кәсіптік этикасы. Оқу құралы.	Қарағанды, 2012 жыл
16	А.М. Дүйсембеков. «Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша дәрістер курсы	Қарағанды, 2017 жыл
17	А.М. Дүйсембеков. «Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасы пәні бойынша оқу-әдістемелік құрал	Қарағанды, 2017 жыл
18	Т.Х. Ғабитов Заңгер этикасы. Оқу құралы.	Алматы, 2004
19	Н.Ә. Назарбаев Ғасырлар тоғысында.	Алматы, 1996
3. Қосымша әдебиеттер		
20	Зеленкова И.Л., Беляева Е.В. Этика.	Минск. 2011
21	Иванов В.Г. История этики Древнего мира: Учеб.пособие для вузов	СПб., 2011.
22	Основы этических знаний: Учеб.пособие для вузов / Отв.ред. М.Н. Росенка.	СПб., 2008.
23	Этика сотрудников правоохранительных органов Учебник.	Щит, 2007. - 524 с.
24	Чуфаровский Ю.В. Психология общения в становлении и формировании личности.	М.: Мысль, 2004.
4. Ғаламтор көзі		
25	Официальный сайт Президента Республики Казахстан // http://www.akorda.kz/ru/	
26	Библиотека электронных ресурсов философского факультета МГУ им. М.В.Ломоносова // http://www.hist.msu.ru/ER/index.html	
27	Электронная библиотека Российской государственной библиотеки (РГБ) // http://www.rsl.ru/ru/s2/s101/	
28	Мировая цифровая библиотека // http://www.wdl.org/ru/	

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары		
29	М.Е. Уалиев. «Заңгердің кәсіптік этикасы» пәні бойынша электрондық оқулық.	Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2013 жыл.

2.8. «ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫ» ПӘНІ БОЙЫНША САБАҚ ЖҮРГІЗУДІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖОСПАРЫ

Кредит саны - 1 (45 сағат)

№	Тақырып номері	Тақырыптың атауы	Аудиториялық сабақтар			КӨЖ	КӨЖ
			Дәріс	Семинар	Тәжірибелік		
1	1	Этика ұғымы және оның пәні.	1	2	-	3	3
2	2	ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының категориялары	1	2	-	3	3
3	3	Мораль. Мораль функциялары, оның құрылымы және элементтері	1	2	-	3	3
4	4	Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіптік қарым-қатынас жасау мәдениеті	1	2	-	3	3
5	5	Жанжал және оның моральдық-ізгілік құрылымы.	1	2	-	3	3
Барлығы			5	10	-	15	15

2.9. САБАҚ ЖОСПАРЫ

ДӘРІС САБАҚТАРЫ

1 дәріс тақырыбы.

Этика ұғымы және оның пәні.

Дәріс - 1 сағат

Дәріс жоспары

1. Этика тарихы: этиканың негізгі кезеңдері және бағыттары.
2. Қазақ халқының әдебі.

Дәріс тезистері:

Қазіргі кезде біздің қоғамда адамды танып-білуге деген ұмтылыс күннен-күнге артуда. Этика да, құқық та адамтанушы пәндер ретінде қалыптасуда. Бұл екеуін біріктіретін басты өзек - адам. Осындай тоғысудың нәтижесінде ғылыми талдаудың жаңа бағыттары ретінде құқық философиясы немесе тәжірибедегі құқықты орнықтырумен байланысты жеке құқық, жергілікті құқық және т.б. қалыптасады. Құқық философиясына жүгіну — қазіргі заманғы адам өмірінде құқықтың алатын орнын түсінуге ұмтылыс. Құқық философиясы - құқықтың танымдық, құндылықты және әлеуметтік негіздері туралы ғылым, құқықтың мәні туралы ілім. Басқаша сөзбен айтқанда адамның қандай себептердің нәтижесінде және қандай мақсаттар үшін құқықты орнықтыратындығы туралы ғылым.

Этикалық білім Ежелгі шығыста VI-II мыңжылдықта Мысырда, Месопатамияда, Қытайда және Үндістанда қалыптаса бастады. Этика – адамның өзін-өзі ұстаудың алтын ережесі. Ол – мораль мен адамгершілікті зерттейтін философиялық ілім. Ол грек тілінде – әдеп деген мағынаны білдіреді. Құқық этикасы белгілі бір дәрежеде құқық философиясының сипатына ие. Алайда, сонымен қатар, құқық этикасының өзіне тән бірқатар ерекшеліктері де бар. Философия әр түрлі мектептер мен бағыттарға объективтік шолу жасауға, барлық құқықтық теориялардың жиынтығы мен олардың дүниетанымдық негіздерін қамтитын белгілі бір көзқарас қалыптастыруға ұмтылады. Ал құқық этикасы тек бір ғана аспектіні таңдайды. Ол, біріншіден, құқықты емес, құқықтағы адамды қарастырудан, екіншіден, адамның құқыққа деген құндылық қатынасын талдаудан құралған. Бұл қатынас адамның құқықтық шындықты бағалауын білдіреді. Мұндай бағалау әрқашан жекелік сипатқа ие және іштей еркін бола тұрып, адамгершілік сипатты да иеленеді: адамның еркіндік, әділдік, жақсылық пен жамандық, басқалар мен өзінің алдындағы борышы туралы көзқарасымен тығыз байланысты болады.

Құқықты түсінуде негізгі екі бағыт бар: объектіге зор мән беретін (объектоцентристік) және субъектіге зор мән беретін (субъектоцентристік) бағыттар. Этика бұлардың екіншісін таңдайды. Яғни, құқық этикасының субъектоцентристік бағыты басқа бағыттарды жоққа шығарады: бұл жерде ең

маңыздысы — субъектінің мүдделері (бұл мәселеге ұқсас жағдай ретінде сот процесіндегі адвокатты тағайындау мен оның ролін атауға болады: адвокат әрқашан сотталушының мүддесін білдіреді).

Ал объектоцентристік бағыт адамға құқықта қалыптасқан мүмкіндіктерге тәуелді ауыспалы сипат береді. Яғни, адам жүріс-тұрыс еркіндігі «берілетін» немесе «берілмейтін» объект ретінде түсіндіріледі.

Құқық этикасының пәніне анықтама берместен бұрын, этиканың пәні мен құқықтың пәнінің анықтамаларын келтіріп өткен жөн болар.

Мораль дегеніміз не? Бұл сұрақтың жауабы зерттеушінің объектоцентристік немесе субъектоцентристік бағытты ұстануына байланысты әртүрлі болады.

Объектоцентристік дүниетаным адамды табиғи-тарихи үрдістің нәтижесі ретінде қарастырады. Бұл көзқарасқа сәйкес, адамның дамуы экономикалық, саяси, техникалық жағдайлармен анықталады. Мұндай дамудың жоғарғы сатысы болып адамның ақыл-парасаты табылады. Аталған бағыт арқылы көптеген мәселелерді түсіну қиынға соғады: неге тарих көп жағдайларда адамды гуманизациялаудан алшақтатады, неге адам нақты жағдайларға нашар бейімделеді, неге ол қарама-қайшылықсыз бақытты көтере алмайды және т.б.

Субъектоцентристік дүниетаным адамды басқаша қабылдайды. Бұл бағытқа сәйкес, адамның бойында болмыстың барлық құпиялары көрініс тапқан. Оны тек ұтымды әдістермен танып-білу мүмкін емес. Адам — микрокосмос, оның әлемінің нақты айқын шегі жоқ. Тарих дегеніміз адамның өзін-өзі дамытуының "соқыр тәуекелі"¹, ал объективтік шындық — адамның ішкі күш-қайратының дамуының, көрініс табуының нәтижесі.

Құқықтың пәніне жүгінуде, құқық туралы әдебиетте оны түсінудің кем дегенде екі жолы бар екендігін ескеріп өткен жөн: құқықты кең мағынада түсіндіру және тар мағынада түсіндіру. Кең мағынада құқық әдет-ғұрыпты (әдет құқығы), дінді (қанондық құқық), табиғи құқықты, позитивтік құқықты, тірі құқықты және т.б. қамтиды. Тар мағынада құқық мемлекет жариялаған нормалар мен заңдардың жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Басқаша айтқанда, іс жүзінде құқықты түсінудің екі жолы қалыптасқан.

Адамдар әрекеті мен өнегелік сипатын айқындау үшін әр ұлттың өз өлшемі болған. Этностық өлшем моральдан да тереңірек жатыр. Белгілі бір таптың тұрмыс-тіршілігін, мұратын белгілейтін қоғамдық сананың айрықша формасы, қоғамдық қатынастардың ерекше түрі мораль (имандылық, имансыздық) дегеніміздің өзі жалпы адам баласының өнегелілік құбылыстарының туындысы.

Өсіп келе жатқан жас өрендер өздерінің ұлттық мәдениетін дамыта отырып, ғылымда, өндірісте, әскери және құқық салаларында еуропалық сияқты алға басу, яғни өркениетте оларға теңелуі қажет. Адамның мәдени болмысы өзі туып-өскен, тәрбиеленген мәдениеттің болмысына байланысты толысады. Адам баласының рухани жетілуінде шарықтаулар мен құлдыраулар алмасып отырған. Адамзат баласының әлеуметтік және рухани өмірінде үздіксіз қозғалыс болуы заңды құбылыс. Ұрпақ өткенді менгеріп, қабылдап, түсініп, өзіміздің тарихи, рухани, мәдени байлықтарымызды, оның берік

іргетасына сүйене отырып игеретін, бүкіл әлемдік өркениетке лайықты орын алатын кез туды.

Жалпы адамзаттың өркениет қазынасына өз үлестерін қосқан халықтардың мәдени және ғылыми мұраларын зерттеу – ғасырлар тереңінде өздерінің ізгі ойларын ұсынған ұлы адамдардың есімдерін ғана емес, әр ұлттың өзіне тән бай мәдениетін де көрсетеді. Басқа әлем халықтары сияқты қазақтар да бай, дамыған мәдени-ғылыми, философиялық ойлары бар халық. Мұндай зерделі халықтың әлемдік мәдениеттен тыс қалуы қиянат. Мақтануға да, өзгеге жарқыратып көрсете аларлық рухани қазынамыз, ата-баба қалдырған өткеніміз бар. Әрбір халықтың ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келген әлеуметтік-философиялық ой-пікірлері болады. Жастардың мәдени және рухани өсу белестерін анықтау ісі өз алдына бір мәселе. Сонымен, ұлттың рухани мұрасы азаматқа ортақ болғанымен, әр халық оны түсінуге өз тіршілігі тұрғысынан келеді. Қазақ жерінің батысы Атыраудан, шығысы Алтайға дейін созылып, орасан зор көлемді алып, ертеден рулық, тайпалық бөлінуіне қарамастан, түрлі аймақтардағы дүниетанымдық көзқарастары ортақ.

«Қазақтың кең алқапқа қоныс тепкен, сан жағынан көп өзіндік этномәдени мұрасы бар. Бірегей антропологиялық тұрпаты, ұлттық мінез-құлқы бар екенін де естен шығаруға болмайды. Бір ғажабы – аса зор кеңістігі мекендегініне қарамастан, сол кезеңде өз рухына қуат берелік нәр таба алады да, рухани дүние байлығы адамзатқа ортақ болғанымен, әр ел оны түсінуге өз тіршілігі тұрғысынан келеді», - деп жазады Қазақстан философтары І.Ерғалиев пен Е.Телібаев.

Егемендікке қол жеткізгеннен соң жаңа тәуелсіз мемлекеттер өздерінің ұлттық ой-сана, салт-дәстүрлерімен қоса, жалпы мәдени – рухани дүниелеріне зер сала бастады. Ұлттық қоғамдық ойлар ішінде дәстүр мен қазіргі уақыт арасындағы қайшылық пайда болды. Батыстың рухани байлықтарына тәнті болудан арылып, ұлттық ойдың ерекшелігін меңгерудің уақыты келді. Бірақ Еуропаға тән нәрсенің барлығын бойды ала қашудың қажеті жоқ. Қазіргі кезде ұлттық және жалпы адамзаттық рухани байлықтары тиімді үйлестіру мәселесін алға қоя отырып, оларды мүлдем жаңа жағдайда сабақтастыра жүйелеу қажеттілігі туып отыр. Мұның өзі өркениеттіліктің тіке жолына түсінуге мүмкіндік берумен қатар, біздің қоғамдық-әлеуметтік және рухани өміріміздегі ерекшеліктерді игеруге жағдай жасайды. Осы айтылып отырған тұжырым студенттердің қазіргі ұлттық санамыздың өткенін, бүгінгі игілігін, болашақ мақсатын диалектикалық тұтастыққа қарастырып, дүниетанымдарының сапалық нәтижелерін дамытуға мүмкіндік береді.

Этиканың даму тарихы. Ол негізгі үш бөліктен тұрады.

1-теориялық этика;

2-нормативті этика;

3-эмпирикалық этика.

Теориялық этика – этиканың негізгі ұғымдарын, оның зерттеу пәнін, ғылым ретінде даму тарихын зерттейді.

Нормативті этика – негізгі этикалық категорияларды зерттейді. Оған - мейірбандылық-қатігездік, ізгілік-жауыздық, ар-ождан, ұят, абырой, парыз жатады.

Эмпирикалық этика – белгілі бір кезеңдердегі адамзат ұйымдарының нақты адамгершілік кезеңдері келбеті туралы түсінік береді.

Белгілі тарихшы Л.Гумилев “Өз тарихын білмейінше және оған белгілі бір көзқараста болмайынша, ешқандай мәдениеттің дамуы мүмкін емес”, - деген пікірін қолдауға тұрарлық. Ендігі жерде қоғамның рухани өміріндегі қажеттіліктерді (факторлар. әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, мәдени-рухани кешендер, т.б.) жан-жақты түбегейлі зерттеп, бағыт-бағдарын саралап, жасөспірімдердің дүниетанымдарын нарықтық экономика талаптарына сай қалыптастыру білім саласы қызметкерлерінің алдында тұрған ауқымды мақсат.

А. А. Гусейнов моральдың ерекшеліктерін былай анықтаған:

а) ол адамның бірігіп өмір сүру қабілетін сипаттайды және адамдар арасындағы қатынастардың нысанын білдіреді;

ә) моральдық заң әрекеттің субъектісі мен объектісін бөліп қарастыруға жол бермейді, яғни, моральды жариялау мен оны өз басынан өткеру — бұл біртұтас үрдіс;

б) мораль — адамның ерікті түрде өз мойнына алған ауыр жүгі. Мораль — адамның өзін-өзі бәске тігуімен сипатталатын ойы. Сократ у ішуге мәжбүр болған. Иса пайғамбар керіп шегеленген. Джордано Бруно отқа жандырылған. Ганди өлтірілген. Міне, бұл ойдың ұтыстары осындай.

Заңдар жекелеген адам санаттарына қатысты қатал, моральға қайшы, қайырымсыз болуы мүмкін. Неге? Бұл сұраққа жауап беру үшін, мораль мен құқықтың өзара әсерін талдауға тырысып көрелік. Яғни, алдымен, құқықтың адамгершілік құндылықтар мен моральдық нормалар туралы көзқараста қалай көрініс табатынын, содан кейін, моральдың құқыққа қалай әсер ететінін қарастырайық.

Мораль адамзат қоғамының немесе жеке адам дамуының белгілі бір кезеңінде, яғни, филогенезде және онтогенезде пайда болады. Моральдан бұрын адамдық "Меннің" қалыптасуының сатылары орын алады:

а) *Табыну сатысы* адамның "Біз" феноменінен көрініс табатын әлеммен біртұтастығын, оның әлем мен басқа адамдардан ажырамайтындығын, адамның дүниетанымының басқалармен біртұтастығын білдіреді;

ә) *Мәдениет сатысы* адам қызметінің және адамдық ерекшеліктердің алуан түрлілігі жағдайындағы мәдени нысандарды іріктеуді білдіреді. Бұл сатыда біз адамгершілік деп атайтын адамдар арасындағы өзара қарым-қатынастардың табиғи нормалары қалыптасады, негізгі адамгершілік құндылықтар: еркіндік, жақсылық, жамандық, әділдік пайда болады. Мәдениет сатысы өркениеттің пайда болуымен аяқталады.

б) *Социум сатысында* жақсылық, жамандық, еркіндік құндылықтары борыштың әлеуметтік түсінігіне ауысып, нақты бір қоғамда әлеуметтендіріледі де, әлеуметтік және құқықтық нормаларға айналады. Бұл кезде олардың адамгершілік бастамасы біртіндеп жоғалып, жойылып кетеді. Егер алдыңғы сатыда біз *гуманистік этика* (фр. *hitaipiie* — адамды сүю) туралы сөз қозғасақ,

бұл сатыда *әлеуметтік этика* жөнінде пікірлер айтылды. Әлеуметтік этиканың ерекшелігі — ол жекелеген, нақты бір адамның емес, социумның мүдделеріне бағытталған. Адам бұл этикада қоғам әсер ететін объект ретінде немесе басқа социум (қоғамның немесе белгілі бір әлеуметтік институттың бөлігі) ретінде көрініс табады.

Әлеуметтік этика, ең алдымен, адамның жүрі-тұрысының сыртқы келбетіне, оның этикеттік имиджіне назар аударады. Ол адамдағы сыртқы мен ішкі элементтерді тікелей түрде бөліп қарастырады, сөйтіп, оны еркіндіктен айырады. Осыған байланысты, адамға сыртқы әсер мен жеке мінез-құлық арасындағы ішкі шиелініс қайнар шегіне жетіп, ол сыртқы қарама-қайшылықтардан көрініс табады.

Осылай, қазіргі кездегі түсініктегі құқық салыстырмалы түрде кеш, өркениеттің пайда болуы жағдайында пайда болған. Ол күрделенген сыртқы әлеуметтік өзара әсерлесулердің жүйесінде адам тұлғаға айналған кезде пайда болады. Осы кезде адамның жекелеген адамдық бастамасы көлеңкеге, яғни, жыныстық, достық қарым-қатынастар, жеке шығармашылық әлеміне ауысады, ал бұл жағдайда адамгершілік норма, құндылықтың қажеттігі туындайды. Занды социологизм асқан дәлдікпен әлеуметтік психологияның, антропологияның, адам биологиясының жаңалықтарынан, техникалық өнертабыстардан не алуға болатынын "ескере" отырып, құқықтың, заңның барлық салаға талғаусыз әсер ететіндігін керсетеді.

Құқық жүріс-тұрыстардың сыртқы жағына, ал этика олардың ішкі жағына мән береді. Олардың өзара күресіне қарамастан, құқықтық норма өзінің моральдық, адамгершілік мазмұнының арқасында ғана өмір сүреді. Осы жағдай арқылы көптеген "бос" заңдардың өмірде көздесуі түсіндіріледі. Сондықтан да, құқық моральдық климатты, адамгершілік құндылықтарды сақтау үшін мүдделі. Себебі, олар құқықты қоректендіріп отырады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев 2015 жылғы 29 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі» туралы № 153 Жарлыққа қол қойған болатын. **Аталған әдеп кодексі 5 бөлімнен тұрады.** Атап айтқанда: 1-жалпы ережелер, 2-мінез-құлықтың жалпы стандарттары, 3-қызметтен тыс уақыттағы мінез-құлық стандарттары, 4-қызметтік қатынастардағы мінез-құлық стандарттары, 5-көпшілік алдында, оның ішінде БАҚ сөйлеумен байланысты мінез-құлық стандарттары.

Ежелгі шығыстың этикалық ілімдері. Этикалық білім Ежелгі Шығыс (Египет, Месопотамияда, Қытай, Үндістан), мемлекеттер VI-II мыңжылдықта қалыптаса бастады. Суармалы негізінде бассейндер «ұлы өзен», табиғи апат ырғағы, қажеттілік өнімді саласындағы ұйымдастырылған ұжымдық күш, тілегі, табиғат тепе-теңдігін сақтауға, қол сұғылмауын және тиімділігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік негіздері, сондай-ақ терең діни және таралуы Cults - Ежелгі Шығыс осы барлық алдын ала анықталған жолы адам. Адамның өмірі - туғаннан өлгенге дейін - әлеуметтік нормалар мен ережелерді сақтаңыз және оларды өз ауқатының басты шарты болып табылады, оған тиесілі бір мағынада оған берілген әлеуметтік құрылымы, басқалары, жеке қауіпсіздік

деген тұжырыммен шектеледі. Шығыста даналық «өмір» ғылым, сондықтан шығыс этикалық ілімдері шыққан олардың батысшыл өмір салтын түрлі адамдардың әлеуметтік-өндірістік, тұрмыстық қызметі. Этикалық даму арнайы, әлеуметтік және мәдени жағдайында өтеді: Шығыс елдерінде жоғарғы билік шектелместен монархтың (халиф, хан, патша, сұлтан, король, император және т.т.) қолында болды. «Жерге мемлекет иелік етеді, ал мемлекет бүкіл халықтың игілігі үшін қызмет етеді» деген көзқарас қалыптасты. Патша әлеуметтік жағынан аз қорғалған топтарға әкелік қамқорлық көрсетеді, ал оның қол астындағылардың оған ешқандай талап қоюға қақылары жоқ. Себебі билеуші халық алдында емес, тек құдай алдында ғана есеп береді. Бұл елдердің тәртібі, саяси ойы өткен ұрпақтың дәстүр-салтына берік берілгендікті білдіретін. Қоғамда орнатылған тәртіп өмір бақи өзгерместей көрінді. Ондағы өзгерісті адамдардың құдай қағидаларын орындамағандықтан туып отыр деп ұқты. Билік орнатылған тәртіпті, шындықты, әділеттікті, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құралы деп есептелінді. Біздің з.б. бірінші мыңжылдықтың ортасында саясат діни-мифологиялық танудың орнына философиялық-этикалық түсіну түрі келеді. Мұнда аса зор еңбек еткендер –Конфуций, Платон, Аристотель сияқты ғұлама ғалымдар. Бұл ойшылдар саясатты теориялық тұрғыдан зерттеп, оны этикамен тығыз байланыстыра қарады. Олар саясатты адамдардың мақсат-мүддесіне сай келуге, адамгершілікке негізделуге тиіс деп ұқты. Әдетте, саясаттанудың негізін қалаушы деп данышпан ғалым Аристотельді атайды. Өйткені ол лицей ашып, сонда саяси ғылымды жеке пән ретінде оқытып, өзі жүргізді. «Саясат» деген еңбек жазып, онда ежелгі грек мемлекеттерінің (онда әрбір қала мемлекет болып есептелетін) саяси жүйесін зерттеді. Дегенмен ұлы ғалым саясаттанудың пәнін қазіргі біздің - түсінігіміздей басын ашып бере алмады. Ол саясаттың негізі адамның өзімшілдік табиғатында жатыр деп ұқты. Жеке адам көзсіз құмарлыққа берілгіш келеді. Сондықтан оның соқыр сезімін тежеп, жалпыға ортақ игілікке, әділеттілікке жетуді жеңілдету, адамның адамгершілік қасиетін арттыру үшін саясат жүргізу керек деп түсінді. Сонымен қатар ол саясаттану мәселелерін, фәлсафа (философия) мәселелерімен бірге қарады.

Шығыс ойшылдары мемлекеттің, саяси биліктің мән-мағынасы неде және кімге қызмет етеді, қоғамдық құрылыстық қандай түрлері бар және олардың ең жақсысы, халыққа ең қолайлысы қайсысы деген сияқты сауалдарға жауап іздеген. Бірақ ол кездегі пайымдаулар негізінен діни-мифологиялық сарында болатын. Себебі, ертедегі адамдар жер бетіндегі өмірге құдайдың құдіретінен туған жалпы әлемдік космостық тәртіптің ажырамас бөлігі ретінде қарадық. Мысалы, Мысырда (Египетте), Вавилонда (қазіргі Ирак), Үндістанда, сол кездегі мифтарға сүйенсек, басқарушының билік көзі құдайда және ол жер бетіндегі істерді реттеп, тындырып отырады. Көне Қытай мифы бойынша билік құдайдың құдіретімен жүргізіледі де, ал іске асырушы онымен байланысты император болып есептелген. Ежелгі гректерде ең алғашқы билікті жүргізуші құдайлардың өздері болыпты-мыс. Біздің з.б. бірінші мыңжылдықтың ортасында саясат діни-мифологиялық танудың орнына философиялық-этикалық түсіну түрі келеді. Мұнда аса зор еңбек еткендер — Конфуций,

Платон, Аристотель сияқты ғұлама ғалымдар. Бұл ойшылдар саясатты теориялық тұрғыдан зерттеп, оны этикамен тығыз байланыста қарады. Олар саясатты адамдардың мақсат-мүддесіне сай келуге, адамгершілікке негізделуге тиіс деп ұқты.

Сократ – б.э.д. 469 жылы Грецияның Афина қаласында туған ежелгі грек философы. Табиғат пен адамды тығыз байланыста қараған. Антикалық философияның негізін қалаған. «Әркім зұлымдықты ойлап таппайды, ол адамның өз еркімен болатын шаруа» және «Ешкім жамандық жасамайды, жамандықты білмегендіктен жасайды» деп есептеген.

Аристотель б.з.б. 384 ж., Стагира (Орталық Македония) дүниеге келген ежелгі грек философы, Платонның шәкірті, Ескендір Зұлқарнайынның (Ұлы Александр) ұстазы, «адамзаттың бірінші ұстазы» деген құрметті атаққа ие. Ол ғылым мен парасаттың көптеген тақырыптарын жүйелі әрі жан-жақтылы зерделеп, жаратылыс пен өмірдің түрлі құбылыстарына нақты ғылыми зерттеулер жасап, артына сүбелі еңбектер жазып қалдырды. Аристотель ғылымның көптеген саласының алғашқы негізін қалады, олардың арасында физика, метафизика, поэтика, театр, музыка, логика, риторика (шешендік өнері), саясат, этика, эстетика, биология, зоология және экономика қатарлылар айрықша аталады. Ол қалдырған философиялық пайым жүйесі мен ғылыми зерттеу дәстүрі кейінгі мұсылмандық және христиандық мәдениетке, шығыс-батыс өркениетіне айрықша ықпал етті. Қазақтың ұлы ойшылы Абай Құнанбайұлы өзінің «Ескендір» поэмасында Ескендірдің көзтоймастығына салыстырмалы Аристотельдің ғажайып даналығын айқын сипаттайды. Сократ, Платон, Аристотель үштігі ежелгі грек философиясының шыңы ретінде айрықша құрметпен аталады. Аристотель ең алғаш этика, эстетика, логика, ғылым, саясат және метафизика сияқты мәселелерді толық қамтитын жан-жақты философиялық жүйені құрды. Аристотельдің физикалық көзқарастары ортағасырлық ғылымның қалыптасуына терең әсер етіп, ренессанс дәуіріне дейін созылды. Бірақ кейін ол Ньютон физикасына орын берді. Оның алты кітаптан тұратын «Органоны» ойлау әдісін қарастыратын логиканы тұңғыш рет философиялық деңгейге көтерді. Оның еңбектерінде ең алғашқы логикалық зерттеулер жасалған, соның негізінде ХІХ-шы ғасырда формальды логика ғылымы қалыптасты. Аристотельдің метафизикалық ілімі иудаизм және ислам философияларына зор ықпал етті. Аристотель этикасы — Никомах этикасы деп те аталады, қазіргі заманға дейін айтарлықтай маңызға ие. Дегенмен ұлы ойшылдың барлық мұрасы түгел айқындалды деуге болмайды, Аристотель философиясының түрлі қырлары әлі де терең зерттелуде. Биология ғылымдарында ол жасаған кейбір зерттеулердің дұрыстығы тек ХІХ ғасырда ғана расталды. Аристотель - Гиппократтың шәкірті, философия ілімінің бірінші ұстазы ретінде сол кездегі басқа да ойшыл ғалымдармен қатар барлық ғылымдардың, оның ішінде морфологияның дамуына да зор үлес қосты. Аристотель салыстыру әдіснамасын пайдалана отырып, жануарлардың 500-ден аса түрлерінің дене құрылысын зерттеу жасап, морфологиялық ғылыми тұжырымдар туғызды. Аристотель жануарлар денесінің еркін қозғалысын мидың басқаратынын, сүйекқаптың маңызын, жүрек пен қан тамырлар

байланысын дұрыс түсініп, жүйкені басқа мүшелерден ажырата білді. Аристотель өзінің ғылыми еңбектерімен салыстырмалы анатомияның, зоологияның және эмбриологияның негізін қалаған болатын. Аристотель мұсылман ғалымдарына да жете таныс болды. Көптеген шығармалары орта ғасырда араб тіліне аударылды.

Қазақ халқының рухани мәдениет жүйесі философиялық ойдың ежелгі элементтерінен басталып, қазіргі жағдайда толық қанды классикалық философияның негізін құрады. Ұлттық философияның қалыптасу және даму тарихы біздің заманымызға дейін де маңызын жоғалтпаған дәстүрлер мен қызықты философиялық ізденістерге бай.

Қазақ философиясының этикалық идеялары қазіргі қазақстандық қоғам үшін маңызды және құнды болып табылады. Біздің уақытымыз халықтың рухани мұрасын, оның өткенін және қазіргі таңда қайта пайымдаудың бір бөлігі бойынша сананы өзгерткен, қазақ философиялық ойының этикалық дәстүрлері мен бағыттарын зерттеуді, оларға қазіргі заманғы көзқарастарды іздестіруді қажет етеді. Қазақ философиясы оның этикалық өлшемінде бізге бүгінгі күні біздің мәдениетіміздің, біздің әлемдік көзқарасымыздың бастауларына қайта оралуға көмектеседі.

Тәуелсіздік біздің алдымызда жаңа көкжиектерді ашып, өз болашағымызды өз қолымызбен құруға ерекше мүмкіндік берді. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде өмір сүруінің жиырма жылдық тарихы біздің ұлттық мүдделеріміз бен рухани-адамгершілік құндылықтарымызға жауап бере отырып, елдің рухани жаңғыруы, өз тағдыры мен өзінің өмірлік құрылымын анықтау мәселелерін ерекше өткір көтереді. Ежелгі дәуірге тамырымен кететін өзіндік философиялық бастауларға және этикалық құндылықтарға шынайы қызығушылықты қайта жаңғырту ұлттық сана-сезімі мен халықтың бірлігін нығайтады.

Қазақ философиялық ой-бұл этикалық ой әрдайым басым болған түркі философиясының бір тармағы ретінде, өз тарихында қазіргі уақытта жаһандық сипатқа ие болып, қазіргі заманның негізін қалаушы тақырыптарына айналған төзімділік пен рухани келісім идеяларын алға тартты. Егер руханилық моральдық заң бола отырып, ерекше шындық ретінде бірінші рет болса, онда өзінің жоғары руханилығын өнерде, поэзияда және философияда алады. Қазақ поэзиясы - бұл халықтың рухани өмір сүруі туралы маңызды ойға толы философияның ерекше түрі.

Қазақ халқының философиялық мұрасында әлемдік философиялық ойдың ортақ қазынасын байытқан құнды этикалық идеялар бар.

Әрбір халық әлемдік мәдениетке ең құнды, қайталанбас нәрсенің барлығын енгізеді. Бұл тұрғыда қазақ халқы да адамзаттың рухани мәдениетіне өз үлесін қосты. Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Бұқар жырау, Шортанбай, Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, Ш. Құдайбердіұлы, А. Байтұрсынов, С. Торайғыров, С. Сейфуллин, М. Жұмабаев, М. Әуезов және т.б. ойшылдардың аттарын атаған жөн.

Әл-Фараби – әйгілі ойшыл, әлеуметтанушы, философ, математик, физик, ботаник, лингвист, музыка зерттеушісі. Түрік тайпасының дәулетті отбасынан шыққан. Отырардың бай кітапханасынан көптеген еңбектер оқып, сусындаған ғұлама. 150 тарта ғылыми трактаттар жазды. «Бақытқа жету жолдары», «Музыка туралы трактат» деген шығармалары көп тілге аударылған. Ғалымдардың пікірінше ол 70-тен астам тіл білген. Ислам дінін ең таза дін деп бағалаған адам. Ол жарық дүниені мәңгілік деп есептейді. Өзінің әдебін, мінез-кұлқын жөндей алмаған адам еш бақытқа жете алмайды дейді. Ол дін мен философияны қатар зерттеді. «Бақытқа жөн сілтеу» деген еңбегінде этика мен эстетикаға мән береді. Ол этиканы жақсылық пен жамандықты зерттейтін ғылым деп түсінген. Адамның жүрегін ешкім тоқтата алмайды. Ол тек Жаратушының қолында деп есептеген ойшыл. Оның еңбектерін зерттеген (20 ғасырдың 60-шы жылдары) Ақжан Машанов, Қаныш Сәтпаев және Әлкей Марғұлан.

Махмұд Қашқари (1029—1101) - түркі ғалымы, әйгілі «Диуани лұғат ат-түрк» («Түркі сөздерінің жинағы») атты еңбектің авторы. Толық аты-жөні Махмұт ибн әл Хұсейн ибн Мұхаммед. Туған жері, ежелгі үйсіндер құрған, қазіргі Қырғызстан жеріндегі Ыстықкөл жағасындағы (кей деректе Шу бойындағы) Барсхан қаласы. Барсхан қаласында әскерилер отбасында дүниеге келген. Қарахан әулетінен. Қашқарда, Бағдатта білім алған. Византия, Түркия, Қытай және басқа елдерді аралаған. Түркі тілімен қатар, араб және парсы тілдерінде де еңбектер жазған. «Диуани лұғат ат-түрік» - оның ең ұлы шығармасы. Онда көшпелілердің ой әлеміне қатысты да тамаша мұра жинақталған. Бұл тамаша энциклопедиялық туынды 1072-1078 жылдары Бағдатта жазылған. 1206 жылы М.А. Абулфатх жасаған жалғыз көшірмесі Стамбулда сақтаулы. Толық нұсқасын қазақ тіліне А. Егеубаев тәржімәлады. Махмұдтың әкесі белгілі қолбасшы, Барсханның әмірі болған. Махмұд Қашқар қаласында оқып, осында дәріс алған, аталған қалада ұзақ жылдар тұрған. Ол Бұқара, Нишапур және Бағдат қалаларында білім алған. Түркі тілімен қатар араб, парсы тілдерін жетік меңгерген. Өз заманының аса білімдар филологы, тарихшысы, этнографы, географы ретінде танылады. Ол түркі тілдер оқулығын жазып, түркі тілінің тарихын, этикасын, тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын зерттеген. «Диуани лұғат – ат түрік» еңбегі Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанымен қатар жазылған.

Шығыс ойшылдары Әл-Кинди, Әл-Фараби, Ибн Сина, Ибн-Рушд қатарлы Аристотель танушы, Аристотель ілімін жалғастырушы ойшылдар мұсылман ойшылдары Аристотельді зерттеу мен ғаламды философиялық және ғылыми тануды қатар жалғастырды. Аристотель құрметтеліп әлемнің «Бірінші ұстазы» деп дәріптелді. Ал әлемнің екінші ұстазы – түркі-қыпшақ ойшылы Әл-Фараби болатын.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

2 дәріс тақырыбы.

Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының категориялары

Дәріс - 1 сағат

Дәріс жоспары

1. Кәсіби борыш.
2. Кәсіби әділдік.

I Дәріс тезистері:

Борыштық категория - жалпы этикада және қызметтік этикада ерекше категория. Моральдық ортаның жеткілікті негізін: мейірімді бол, намысты бол, әділетті бол сияқты негіздер құрайды. Қол! Басқа категорияларына қарағанда борышында күшті әрі басқыншы жағдай. Ол осы идеяны негіздей қоймай, сонымен оған бағынышты: шақырады, талап етеді, оны өмірге айналдыруға мінезін міндеттейді. Борыш адам болуы- ол оның жағдайын, талабын біле қоймай, сонымен осы талаптарды тәжірибеде жүзеге асыру.

Атақтылар ішіндегі көбісі борыш сезімді үлкен дәрежеге көтереді. И. Кант жазғандай, борыш бұл адамның өзінен асатын дәрежеге көтереді.

Құқық қорғау органының қызметкерлерінің қызметтік борышы қоғамдық борыштың негізгі бөлігі, ол оның адамгершілік объективті борыштық мазмұнының моральдық құндылығы, ол жоғары және әділетті сұрақты шешуіне бағынышты, яғни адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, өзінің, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, құқықтық тәртіпті нығайту. Бірақ та, әскери борыштық потенциалды мүмкіндіктерін айқындауы, егер қоғамдық міндеттер жеке ретінде танылса немесе қабылдаса, олар өзінің қызметіне байланысты дәлелді және әділетті істе жүзеге асуы мүмкін.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің борышы-бұл азаматтарды қорғау объективті қажеттіліктерден, қоғам мен мемлекетті қорғаудан туындайтын және мемлекеттік-құқықтық талаптармен және ішкі адамгершілік туындылармен негіздейтін жоғары және құрметті міндет болып табылады.

Ерік пен борыштың сәйкестенуі — бұл өзіндік адамгершілік апофез болып табылады. Объективті борыш және ерік талаптардың қатынасы әр түрлі ғалымдардың пікірлерімен қаралады. Кейбіреулерінің ойлары бойынша міндет пен еріктің арасында ешқандай қарсылықтар жоқ. Бірақ әрбір адам бұған қарсы нәтижеге келеді. Әрине, жеке қоғамдық міндеттің өзінің талабы ретінде ескерілуі міндет пен еріктің арасындағы қашықтықты қысқартады. Сонымен бірге өзге мән – жайлар дұрыс емес, яғни борыш пен ерік өздеріне қарсы екі бағыт ретінде қарастырылады. Бұл көзқарас, егер борыш сыртқы, ішкі

жатқызылмауы ретінде болуы мүмкін. Борыш пен ерік бірін-бірі шектемейтін қарама-қарсылар. Олар өте күшті жақындасуы немесе шектесуі мүмкін, бірақ та ешқашан бір-бірін шектемейді. Борыш-бұл ұжымның, қоғамның, тұлғаның ерікті атрибуты.

Адамгершілік адамдар арасындағы қарым-қатынастарды, олардың мемлекетке және қоғамға қатынасын негіздейді. Мемлекет пен қоғам адамға осындай талаптар береді, адамгершілік күнделік өмірдегі нормалардан бейнеленеді және негізделеді, яғни белгілі бір идеалға сәйкестендіріледі.

Адамдардың ескерілетін мораль нормалары оның ішкі сенімдердің басылуымен бейнеленеді. Қоғамдық мораль әрі қарай қоғамдық және мемлекеттік құрылыстың нығаюына себебін тигізеді. Сонымен бірге активті тұлғаны қалыптастырады. Борыш-бұл барлық моральдық нормалардың жиынтығының адамның қызметтік тәжірибесінен бірлесуін айтамыз.

Құқық қорғау органдарында қызметкердің қызметіндегі борыш, ол бірінші дәрежеге және құралы ретінде қарастырылады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің тәртібінің механизмі, олардың ұжымындағы адамгершілік қатынастар 3 негізгі факторларға негізделеді:

- қызметкердің ұжымнан, мемлекеттен және қоғамнан бағыныштылығы, оның қоғамдық қолдау мен мақұлдаудағы мүддесінің ұят сезіміндегі эмоционалдық көзқарасын табу.

- белгіленген бостандық, яғни қызметкердің тәуелсіздігі, ол оның объективті мүмкіндіктер ішіндегі өзінің тәртібін таңдау мүмкіндігін көрсетеді.

- қызметкердің жауапкершілігі, яғни оның «тәуелсіз» әрекеттерден мүмкін болатын салдары үшін, атап айтқанда, әрбір қызметкердің өзінің адамгершілік нормалар ішіндегі моральдық таңдауы үшін жауапты болуға дайын тұруы.

Борыштың адамгершілік мазмұны, заң күші бар құқықтық талаптармен қосылады. Қызметтік борышты белгілейтін және қорытындылайтын барлық қатынастар адамгершілік және құқықтық беделіне иеленеді. Мораль нормалардан шектелуі- бұл әрқашан бір уақытта құқықтық нормалардың бұзылуына әкеп соқтырады. Құқықтық қызметтік борыштық жарлықта, антта, нұсқаулықтарда көрсетілетін талаптарында, сонымен бірге моральдық баға мен құқықтық норма орын алады. Қызметтік борышта моральдық күшпен айырылған құқықтық талаптар жоқ, сондай-ақ құқықтық жеделден айырылған адамгершілік нормалар жоқ.

Құқық қорғау қызметін реттейтін құқықтық актілерде осы екі қоғамдық талаптардың ара-қатынасы тығыз және терең болып табылады. Құқықтық және адамгершілік нормалар жоғары ұйымдастыру дәрежесін қамтамасыз етеді. Қызметтік борыш активті күшке ие, яғни қызметкерлердің өзінің жұмысын нақты және уақытында орындалу ісіне және ойлауына, өзінің еркінің алдына қойған мақсаттарға жетуі үшін әсер етеді.

Адамгершілік борыштың негізі құрамы болып-өзіндік тәртіп болып табылады. Жедел іздестіру процесс қызметіндегі қызметкерге құқықтық әсер немесе ұжымның әсері оның ішкі жеке ойлауымен, ұятпен сәйкес келуі, бұл оның мінезінің тұрақтылығымен моральға жат болмауына кепілдік бермейді.

Құқық қорғау қызметкердің қызметтік борышты орындаудың адамгершілік критериясының түсінігінде тек тәжірибе нәтижелер ғана емес, сонымен қызметтік ниеттері кіреді.

Қызметтік борышты орындау адамгершілік құндылығы туралы жауап объективті әрекеттің салдары (оның нәтижелері), субъективті ойлаулары (әрекеттің ниеттері) жекелігінде бермейді. Оны жүзеге асыру үшін қызметінің өзіне қойған мақсаттарды орындау үшін жауапкершілік дәрежесін, оның қызметтік іскерлігіндегі маңызын, сонымен нақты мақсаттарды шешу мүмкіндіктері мен осы әрекеттің салдарын анықтаудың маңызы зор. Сонымен бірге, қызметкердің нақты әрекеттің адамгершілік бағасы оны алдындағы қызметтің есебі анықтайды.

Құқық қорғау органның қызметкерлері өздері - намыс адамдары. Оларда, әсіресе, өзінің қызметтік борышты орындауда айқындалады. Оның негізгісі- бұл бейбіт уақытында батырлықты, өзін-өзі ұстауы, сонымен бірге өзін құрбан етуі болып табылады.

Ол борышты орындау үшін жоғарғы тағайындау мен күнделікті қауіптермен айтылмайды. Олар оны жай орындайды және азаматтар ол үшін алғыстарын айтады.

Қызметкер мен ұжымның намыстарының сәйкестенуі, мақтау сезімін оятады, яғни қызметкердің құқық қорғау органында жатқызылатынынан моральдық қанағаттандырылады. Бірақ қазіргі кезе немесе соңғы кездерінде құқық қорғау органының беделі қоғам пікірлерінде төмен дәрежеге ие болғанмен, оны құқық қорғау жүйесі бүкіл халық арасында қажетті және оңды ретінде бағаланады. Қызметкердің борышы-құқық қорғау органының беделін қоғамдық пікір, көзқарастарына жоғарыға көтеру және оларда болған салт-дәстүрлерді қалпына келтіру.

Қайырымдылықтың нақтыланған нысанының бірі әділеттілік болып табылады. Ол ізгіліктер арасында негізгі орынды алады, себебі, адамдар арасында ізгіліктер мен зұлымдықтар бөлінісін сипаттайды және бағалайды. Әділеттілік адам өмір сүруінің тәсілдері мен шарттарының бағасы ретінде адамдар өмірі мәнімен тығыз байланысты. «Әділеттілік»-деп жазады Д. Роулс,- ғылым жүйесінде ең басты ізгілік ретінде ақиқат саналатыны сияқты, қоғамдық институттардың ең басты ізгілігі болып табылады.

Қоғам өз мүшелеріне игілік беріп қана қоймай, ол әділеттілік қағидасымен тиімді реттелгенде ғана жақсы ұйымдасады. Жалған теорияның ертелі-кеш теріске шығатыны сияқты, әділетсіз қоғамдық қатынастар да жойылуы немесе түзетілуі тиіс. Әділеттіліктің кепілдікке берген құқықтары саяси сауда объектісі бола алмайды.

Кәсіби әділдік. Әділдік ұғымының тамыры тереңде. Адамдар арасындағы әділдік, жанұядағы әділдік, басшылардың әділдігі заманның басты талабы. Әділдік – турашылдық, адалдықтың, ізгіліктің іргетасы. Абай Құнанбаев – кімде кімнің әділдігі жоқ болса – оның ар-ұяты жоқ, сонымен қатар «тамағы тоқтық, көйлегі көктік, жұмысы жоқтық - аздырар адам баласын» деген қанатты сөзі бар. Майқы би «Хан әділ болса – халық ынтымақта, бірлікте өмір сүреді деген. Әділдіктің синонимі – шындық пен жақсылық. Адамдар оны өмір

бойы іздеп өтеді. Бірақ ол үнемі бойларында, қастарында жүретінін сезіне білмейді дейді. Төле би – бақ қайда барасың десе-ынтымағы, бірлігі жарасқан елге барамын депті. Әріптестер арасында – сенім мен әділдік болмаса жұмыс алға баспайды. Әл Фараби өзінің мінез-құлқын жөндей алмаған адам – бақытты бола алмайды деген.

Полиция – қоғамның жауы емес, ол қазақтың, халықтың қорғаны болуы тиіс. Әділеттілік ұғымы, сонымен қатар, салыстырмалы, нақты, тарихи болып табылады. Алғашқы қауымдық мәдениетте әділеттілік «қанға-қан, жанға-жан» мағынасында табуға, талионға жақын тұрды. Ру игілігі құдайлардың мәңгіге бекітілген заңдары қамқорлығында болды. Әділеттілік осы қасиетті дәстүрлерге дұрыс қатынаспен сипатталды. Оны бұзғандар жазаға тартылды. Оның көріністерінің біріне рулық кек институты жатады.

Рулық құрылыстан өркениетке өтуге байланысты әділеттіліктің жоғарыдағы ұғымы оның таратушылық түсінігімен алмасты. Алдыңғы орынға әділеттілік - теңдік шықты. «Бәріне бірдей бөлу» идеясы мен көбірек алып қалуға ұмтылу адамзаттың кейінгі моральдық дамуына үлкен ықпал етті. Тек моральдық дамуда ғана емес, әділеттілік пен теңдік туы астында революциялар, бүліктер, басқыншылықтар болды. Теңдікті жүзеге асыру үшін мемлекеттік биліктің қандай да бір органына қоғамдық өнімді орталықтандырған басқару құқығын беру керек. Алайда, бұл моральдың салдары адамдардың орасан зор мөлшерінің жойылуына және қалғандарының кедейшілікке ұрынуына алып келді. «Әлеуметтік әділеттілік» деген тіркес те «халықтық демократия» сияқты жай семантикалық бос сөз ғана. Бөлінуші әділеттілік идеясы- әрбір индивид өз адамгершілік абыройына сай алуы тиіс деген мұндай кеңейтілген адамзат қауымдастығында өз мәнін жоғалтады.

Алайда, абстрактілі теңдік пен бөлініс әділеттілігінің жарамсыздығы әділеттіліктің моральдық қағидасының құнсыздануын білдірмейді. Д.Белл жазғандай, «адамзат санасының табиғатында әділеттіліктің моральдық схемасы барлық әлеуметтік тәртіптің қажетті негізі болып табылады: заңдылықтың болуы үшін билік ақталуы тиіс және ақырында дәл осы адамгершілік идеялар, яғни, қалаулы нәрсе туралы көзқарастар адамзат ұмтылыстары арқылы тарихты қалыптастырады».

Енді намысты құрайтын келесі категория туралы, яғни берген сөзінде тұруы. Сөзінде тұратын адам! Бұл адамның маңызды қасиеті, кейбір кезде ол намыс түсінігімен ұқсастырады. Егер сөзді берсең- оны ұста. Құқықтық тәртіпті сақтау органының қызметтік намысын түсіретін, ол берген сөзінде тұрмау, одан шектелуі. Намыс категориясы құқық қорғау қызметкерінің адамгершілік мәдениетінде маңызды болып табылады. Намыстың мазмұны категория ретінде адамның жалпы мәдениетінің дәрежесіне, оның діни және физикалық дамуына, мемлекеттік негізде ойлау мүмкіндігіне тікелей байланысты болады. Оған әрқашанда үйрену қажет.

Ар-ұят өмірдің әр түрлі көріністерінде шатасқан түрінде көрінетін феномен. Ар-ұят түрлері мазмұнының айырмашылықтары бар ма? Тарихтың барлық өн бойында қарама-қайшы қондырғыларды ұстанатын адамдар өз «ар-ұятымыз бойынша» әрекет еттік деп есептеді: Конфуций мен Сократ, Платон,

Иса мен Мұхаммед адамдарды руханилыққа, ар-ұят пен ар-ождан үніне құлақ түруге шақырса, инквизиторлар мен басқыншылар мен тирандар өз ар-ұяттары бойынша әрекет еттік деп санады.

Авторитарлы ар-ұяттың екі түрі бар. Таза ар-ұят - бұл авторитет саған ырза деген сана; кінәлі ар-ұят- ол саған ырза емес деген сана; кінәлі ар-ұят- ол саған ырза емес деген сана. Таза ар-ұят игілікті жағдай мен қауіпсіздік сезімін тудырады, өйткені ол авторитет қолдауын және оған жақындығын білдіреді. Кінәлі ар-ұят қорқыныш пен үміт үзушілікті тудырады, өйткені авторитет еркіне қарсы әрекет жазалану қаупіне әкеледі.

Бағынбау басты күнә, ал тіл алғыштық басты ізгілікке айналады. Бас шұлғушылық авторитеттің жоғары билігі мен данышпандаған, оның өз еркі бойынша бұйыру, марапаттау және жазалау құқығын мойындауды білдіреді. Авторитет өз бұйрықтары мен тыйымдарын, марапаттаулары мен жазалауларын түсіндіруге дейін төмен түсе алады, бірақ индивидтің авторитетке еш сын айтуға құқығы жоқ. Индивидтің сын айтуға батылы жеткендігінің өзі айғақ ретінде оның кінәлілігінің дәлелі болып табылады.

Авторитеттің (беделдің) прерогативі қандай болмасын, мейлі ол ғаламның билеушісі немесе тағдыр жіберген халықтың әкесі болсын, олардың және адамдардың кез-келгені арасындағы түбірлі теңсіздік. Міне, авторитарлы ар-ұяттың негізгі догматы осы.

Авторитарлы ар-ұятпен салыстырғанда гуманистік ар-ұят - бұл сыртқы санкциялар мен қолдауларға бағынбайтын және әрбір адамға берілген біздің өзіміздің жеке дауысымыз. Ол ар-ұяттың дұрыс қызмет етуі немесе оның бұзылуына біздің бүкіл тұлға-тұрқымыздың жауабы. Ар-ұят адам мақсатының орындалуын бағалайды, ол өмір өнеріндегі табыстарымыз бен шалыстарымыз туралы хабар беріп отыратын біздің бойымыздағы ақпарат.

Сонымен, ар-ұят – бұл біздің өзімізге өзіміз беретін жауабымыз. Бұл бізден жемісті өмір сүруді, толық және үйлесімді дамуды талап ететін біздің нағыз «Меніміздің» дауысы. Бұл біздің адалдығымыздың қорғаны, өзімізге тұра алу қабілеті, тіпті өзімізге «Иә!» деп тәкаппарлықпен айтуға мүмкіндік беретін қабілет. Жеке ар-ұатымыздың дауысын есту үшін, біз өзімізді тыңдауымыз керек, ал бұл біздегі мәдениет адамдарының көпшілігі үшін қиынға соғуда.

Ар-ұят ұғымы, егер берік өмірлік сенімі болмаған жағдайда, бай және игілікті адамдарда өте тайғанақ болуы мүмкін. Дәулеті енді құрала бастаған адаммен байлыққа тойынған адамның ар-ұят туралы ұғымы әртүрлі болуы ықтимал. Адамның ар-ұяттылығының маңызды элементі бала кезден басталған тәрбие болары хақ. Оған оны қоршаған орта, сол ортаның психологиясы мен құндылықтық бағдары зор ықпал етеді. Сондықтан да, іскер адамдар маман таңдағанда бұл адамның ар-ұатына әсер ететін факторларды ескеруі қажет.

Ар-ұят ұғымына тарихи кезең, ұлттық, территориялық, климаттық ерекшеліктер де орасан ықпалын тигізеді. Ар-ұят ұғымының қазіргі кезең мен өндіріс үрдісіне машиналар, механизмдер енді ене бастаған 18-19 ғасырлар арасында айырмашылығы бар екендігін де ескерген жөн.

Кәсіби этиканың маңызды категорияларының қатарына абырой категориясын жатқызуға болады. Кәсіби абырой - бұл өз борышын жан-тәнімен

орындаудың жоғары әлеуметтік құндылығын құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өздерінің түсінуі және оның қоғамдық көзқараспен танылуы. Абырой сезімі - бұл құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өздерінің түсінуі және оның қоғамдық көзқараспен танылуы. Абырой сезімі - бұл құқық қорғау органдары қызметкерлерінің істері мен әрекеттерінің қуатты қозғағыш күші.

Абырой категориясы қадір-қасиет категориясымен тығыз байланыста. Бұл категориялар іс жүзінде өздерінің объективтік мазмұны бойынша сәйкес келеді, бірақ оларды нысандары бойынша ажыратуға болады. Абыройды бағалау- бұл қоғамдық көзқарасты бағалау, ал қадір-қасиетті бағалау- бұл, ең алдымен, тұлғаның өз қалауы бойынша жүзеге асырылады. Әрине, қадір-қасиетті бағалау қоғамдық көзқарастан алшақ жүзеге аса алмайды, алайда, бұл жерде өзіндік бағалау ерекше рольді иеленеді. Ал бұл бағалау, өз кезегінде, тұлғаның қоғам алдындағы жетістіктерін сезінуіне негізделеді.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің басым көпшілігі -абыройдың адамдары. Бұл қасиет олардың қызметтік борышты орындауында көрініс табады. Оның ерекшелігі бейбіт өмір кезінде де қайраттылықты, ұстамдылықты, өз ісіне жан-тәнімен берілуді талап етумен сипатталады. Әрине, олар өз қызметінің маңыздылығы, борышты орындаумен байланысты тұрақты қауіп туралы ешкімге жария салып айтпайды. Олар өз міндеттерін жай ғана атқарады, халық осы үшін де оларға риза.

Құқық қорғау органдары қызметкерінің абыройын ол өзі қызмет етіп жүрген ұжымның, бөлімшенің абыройынан бөліп қарастыруға болады. Сол себепті де, ол өзінің қызметтес серіктерін ұятқа қалдырарлықтай әрекеттер жасамауға тырысады. Ұжымның абыройы- жеке қызметкердің де абыройы. Абыройды сүю құқық қорғау органдары қызметкеріне тән қасиет. Дұрыс түсінілген абырой жалпы іске кедергі жасамайды, керісінше, оны орындауға қосымша күштер береді. Ал абыройға табыну жағымсыз сезімдермен ұштасса, онда ол мансапқорлыққа айналады. Мұндай жағдайда адам өзінің пайдакүнемдік мақсаттарына жету үшін кез-келген құралдар мен жолдарды пайдалануға дайын болады.

Қызметкер абыройы мен ұжым абыройының ұштасуы мақтаныш сезімін, яғни, құқық қорғау органдары қызметкерінің осы жүйеде қызмет ететіндігін сезінудің моральдық қанағаттанған сезімін тудырады. Соңғы жылдары құқық қорғау органдарының беделі қоғамдық көзқарас алдында біршама төмендегенімен, құқық қорғау органдары жүйесін халық қажетті деп түсінеді және жалпы алғанда оған оң баға берілуде. Қызметкердің борышы- құқық қорғау органдарының беделін қоғамдық көзқарас алдында тұрақты түрде көтеріп отыру және бұл органдардың ең жақсы дәстүрлерін қайта жаңғырту. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің абыройы оның жақсы дәстүрлерге деген қатынасынан да көрініс табады. Дәстүрлерді ұмыту немесе оларды аяққа таптау қызметтік ортада қатаң сөгіс табатыны сөзсіз. Дәстүрлер- бұл тек тарих емес, сонымен қатар, қоғамдық тәртіпті қорғаушы жас буынды тәрбиелеудің қуатты құралы.

Сонымен қатар, дәстүрлерге сүйену олардың дамуын, алдыға қарай қозғалысын білдіретінін ескеріп өткен жөн. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің абыройы олардан болашаққа деген ұмтылысты, өзінің кәсіби міндеттерін орындау үшін жаңа әдіс-тәсілдерді және қазіргі заман техникасын меңгеруді талап етеді. Ол үшін басқа елдердің құқық қорғау органдарының жетістіктері мен жұмыс тәжірибесімен танысудың маңызы зор. Бұл біздің құқық қорғау органдарының абыройы мен қадір-қасиетін нығайтып, жоғарылата түседі, қызметкерлердің кәсіби борышын тиімді орындауға көмектеседі.

Абырой категориясының тағы да бір құрамдас бөлігі- өз сөзінде тұру. Сөзінде тұратын адам! Бұл- адамның маңызды қасиеті, тіпті, оны кейде абырой түсінігімен теңестіріп жатады. Сөз бердің бе- сөзінде тұр, уәде бердің бе- орында. Әйтпесе, адамдар сені сыйлаудан қалады және өтірікші, бос сөздің адамы деген атқа қаласың. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің абыройын құртатын басты кемшілік- айтқан сөзінде тұрмау. Ақыр аяғында мұндай қызметкер беделінен айырылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, абырой категориясы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің адамгершілік мәдениетінің ішіндегі ең маңыздыларының бірі. Абыройды қадірлеу, бағалау- бұл борыш әрі күнделікті міндет. Абыройдың мазмұны белгілі бір дәрежеде адамның жалпы мәдениетінің деңгейіне, оның рухани және физикалық дамуына, мемлекет туралы ойлай білу қабілетіне тәуелді. Ал бұған үздіксіз, тұрақты үйрену керек.

Теңдік туралы идеяның өзі гуманистік әлеуетін сарқыған жоқ. Бұқаралық санада теңдіктің үш түрі кездеседі: Құдай алдында, мораль алдында және заң алдында. Теориялық ойдағы «мүмкіндіктер теңдігі» концепциясы қызығушылық туғызады. «Нәтижелер теңдігін» талап ету байлықтың кедейлер пайдасына қарай радикалды қайта бөлінісін білдіреді, ал бұл бөлініс пен экономикалық өсімнің арасындағы байланысты бұзады. Кірістің шамалы болса да қайта бөлінісі инвестиция есебінен тұтынуды ұлғайтады және экономикалық өсімнің қарқынын баяулатады. Кезінде Аристотель «мөлшер бойынша теңдік» пен «абыройы бойынша теңдіктің» айырмашылығын айтқан болатын және теңге теңсіз ретінде, теңсізге тең ретінде қатынас орнатар әділетсіздік пайда болатынын айтқан еді. Д.Беллдің пікірінше, теңсіздік индивидтің қоғамдағы орнымен анықталатын өмір жағдайына, әлеуметтік ортаға, қызмет түріне, мұрасына сәйкес келуі тиіс.

Д. Белл бойынша азаматтардың бұл категориялары арасындағы теңсіздікті олардың әлеуметтік мәртебесі, табысы мен беделінде, жеке қабілеттер теңсіздігі жағдайында қоғамдық еңбектің жойылмайтын нәтижесі ретінде мойындау керек. Тиімділігі жағынан да, әділеттілігі жағынан да дұрыс бөліністің жалғыз-ақ қағидасы төмендегідей: әркімге жеке қосқан үлесіне қарай және оның өз әрекет саласындағы өкілеттілігі мен сіңірген еңбегіне қарай беру. Адамдарға пайда әкелетін теңсіздіктер әділетті және әркімге де өмірде табысқа жетуге мүмкіндік беріледі.

Алайда, қоғам игіліктердің бірден-бір қолға жинақталуы мен қалғандарының кедейшілікке ұрынуына жол бермеуі тиіс. Қоғамдық топтар арасындағы мұндай айырмашылыққа әр түрлі әлеуметтік қимылдар арқылы қарсы тұру қажет. Қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық және моральдық мәселелерді реттеуде мемлекеттің ролі күшеюде. Ендігі жерде өмірдегі теңсіздік үшін жауапкершілікті нарыққа артып қою мүмкін емес. Жолы болмағандардың топтық құқықтарын қамтамасыз ету мәселесі туындайды. Бұл мәселелерді шешу адамзат дамуына әділеттілік жолмен жетуге жағдай жасайды.

Барлық ғылым түрлеріндегі сияқты этикада да бірқатар категориялар бар. Категориялар заңдармен, қағидалармен, әдістермен біріге отырып, кез-келген ғылымның мазмұнының негізін құрайды. «Категория» сөзінің өзі грек тілінен шыққан. Ол арқылы шынайы өмірдің маңызды жақтарын көрсететін мейлінше жалпы түсініктер сипатталады. Ол — адам танымының өзекті пунктері.

Этика категориялары - моральдың ең мәнді жақтары мен тұстарын көрсететін, ғылым ретіндегі этиканың теориялық аппаратын құрайтын жалпы түсініктер. Этика категориялары адамгершілік сананың теориялық деңгейінде өмір сүреді. Олар — рухани, идеалды тәртіптің құрылымдары, болмыстың адамгершілік жақтарының субъективтік көрінісі, әлеуметтік құбылыс ретіндегі мораль туралы жүйеленген, ғылыми негізделген, теориялық білімдер жиынтығы.

Этикалық категориялардың ерекшеліктерін, түрлерін және мәнін қарастырудың теориялық қана емес, жалпы әдістемелік те маңызы зор. Оларсыз кәсіби-этикалық категорияларды талдау мүмкін емес, себебі, олар жалпы этика категорияларының нақтыландырушысы болып табылады. Бұл категориялардың сандық ауқымы өте кең, сондықтан да олардың ішіндегі ең маңыздыларына ғана тоқталамыз, себебі құқық қорғау қызметкерлерінің қызметінде олардың алатын орны ерекше.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

3 дәріс тақырыбы.

Мораль. Мораль функциялары, оның құрылымы және элементтері

Дәріс - 1 сағат

Дәріс жоспары

1. Моральдың түсінігі және мәні.
2. Мораль құрылымының негізгі элементтері.
3. Моральдың функциялары.

Дәріс тезистері:

Мораль (латын тілінен аударғанда *moralis* — адамгершілік, ізгілік; *mores* — нравы) қоғамдық сананың ерекше нысаны мен қоғамдық қатынастардың бір түрі болып табылатын адамның жүріс-тұрысын реттейтін нормативтік реттеудің бір құралы.

Мораль дегеніміз адамдардың бір-біріне және қоғамға деген қатынасын, сондай-ақ таптық қоғамда өз табы мен партиясына және дұшпан таптар мен партияларға деген қатынастарын бейнелейтін қоғамдық сананың формасы. Екінші сөзбен айтқанда, мораль дегеніміз адамдардың қоғамдағы мінез-құлқына қойылатын талаптар мен ережелер нормаларының жиынтығы.

Құқық та адамдар арасындағы қатынастарды ретке келтіретін ережелер мен нормалар жиынтығы екенін білеміз. Моральдық нормалардың айырмашылығы сол, олар құқықтық нормалар сияқты қағазға жазылмайды және мемлекет тарапынан зорлауға негізделген емес, қоғамдық пікірге, адамның ішкі сеніміне, әдетке негізделген.

Адамдардың мінез-құлқына баға беретін негізгі өлшеуіш, анықтауыш, сайып келгенде, қоғамдық мүдде, ал таптық қоғамда таптық мүдде болып табылады. Қоғамдағы белгілі таптың, халықтың қоғамдық пікірі адамның бір қылықтарын адамгершілікке жататын жақсы іс деп бағаласа, енді біреулерін адамгершілікке жатпайтын теріс қылық деп бағалайды.

Моральдың нормалары мен принциптері өзгермейтін мәңгі емес. Керісінше әрбір қоғамдық формацияның экономикалық негізіне сәйкес пайда болған моральдық нормалар мен принциптер қоғамдағы экономикалық және саяси өзгерістерге байланысты өзгеріп отырды, бір қоғамда әділетті деп саналатын моральдық нормалар басқа қоғамда әділетсіз болып саналуы мүмкін. Мысалы, баю үшін алыпсатарлықпен айналысу қазіргі біздің қоғамның моральдық нормаларына әбден сәйкес келсе, ал социализм тұсында адамгершілікке жатпайтын қылық деп бағаланып, саудагерлік үшін сотқа тартылатын еді. Демек, қоғамның экономикалық негізгі қандай болса, оның моралы де сондай болмақ. Әрбір қоғам өз моралын тудырып, оны сақтайды.

Мораль - қоғамдық сананың ең көне формасы. Оның шығуы өте ерте кездегі адамдардың еңбекке деген инстинктік мінез-құлық формасынан адамдар ұжымдастырушылыққа байланысты болды, яғни адамдардың санасынан тыс және оған тәуелсіз стихиялы түрде қалыптасатын материалдық қатынастары олардың санасында мінез-құлықтың белгілі бір нормалары мен ережелері түрінде бейнеленеді де жүзеге асатын саналы да мақсатты еңбекке тәуелді болады.

Ол адамдар арасында анықтаушы сипатқа ие аталған қоғамда қабылданған жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік, лайық және лайық емес түсініктерге сәйкес қағидалар мен нормалар жүйесін құрайды. Моральдың талаптарын сақтау рухани әсердің күшімен, қоғамдық пікірмен, ішкі сеніммен, адамның ар-ұятымен қамтамасыз етіледі.

Мораль өмірдің барлық аясындағы адамдардың санасы мен жүріс-тұрысын реттейтін болғандықтан, моральдың бір ерекшелігі болып табылады (өндірістік

әрекет, тұрмыс, отбасылық, тұлғааралық және басқа да қатынастар). Мораль сонымен қатар топаралық және мемлекетаралық қатынастарға да таралады.

Моральдық қағидалар барлық адамдарды қамтитын, қоғамның ұзақ уақыт үрдісіндегі тарихи дамуының мәдениетпен өзара қарым-қатынастарының негіздерін бекітетін жалпыға бір маңызға ие болып табылады.

Адамның кез-келген әрекеті, іс қимылы әр түрлі сипаттағы маңызға ие болуы мүмкін (құқықтық, саяси, эстетикалық және басқа), бірақ оның адамгершілік жақтарын, моральдық мазмұнын бірыңғай жүйемен бағаланады. Моральдық нормалар күнделікті қоғамда дәстүр күшімен, жалпыға бірдей және ұстанатын барлық тәртіппен, қоғамдық пікірмен жүргізіледі. Олардың орындалуы барлығымен бақыланады.

Моральда жауапкершілік рухани, идеалды сипатқа ие, адам сезінуі, іштей қабылдауы және өздерінің әрекеттері мен іс қимылдарын түзетіп және бағыттауы арқылы моральдық бағалау нысанында жауап береді. Мұндай бағалау лайықты және лайықты емес, міндетті және міндетті емес түсініктермен қабылданған жалпы қағидалар мен нормаларға сәйкес болуы қажет.

Мораль адамның адамдық тұрмысының шарттарына, адамның негізгі сұраныстарына тәуелді, бірақ қоғамдық және жеке сананың деңгейімен анықталады.

Мораль қызметтері мәселелерін зерттей келе, тәрбиелік, болжамдық, танымдық, реттеушілік, бағалаушы-императивтік, бағыттаушылық, мотивациялық, коммуникативтік және тағы басқа қызметтерін бөліп көрсетеді. Заңгерлердің басты мүддесі негізінде моральдың реттеушілік және тәрбиелік қызметтері болып келеді.

Реттеуші қызмет мораль қызметінің жетекші қызметі болып табылады. Мораль қоғамның, басқа адамдардың да мүдделерін ескеру негізінде адамдардың тәжірибелік әрекеттерін бағыттайды және өңдейді. Сондықтан моральдың қоғамдық қатынастарға белсенді әсері жекелеген әрекеттер негізінде жүзеге асырылады.

Моральдың тәрбиелік қызметі адамдар тұлғасының және өзіндік сананың құрылуына қатысады. Мораль мақсат пен өмірдің мәніне қатысты пікірлерге, адаммен өзінің қасиетін сезінуге, қоғам мен басқа адамдардың алдындағы борышына, құқығына, тұлға қасиеттеріне қатысты құрмет қажеттілігіне септігін тигізеді. Бұл қызметті гуманистік тұрғыда сипаттауға болады. Ол моральдың реттеушілік және басқа да қызметтеріне әсерін тигізеді.

Мораль адамгершілік әрекетті, яғни, қоғамдық сананың ерекше нысанын, сонымен қатар қоғамдық қатынастардың түрлерін, қоғамда әрекет ететін жүріс-тұрыс нормаларын және адамның әрекетін реттеуді қарастырады.

Адамгершілік сана моральдың идеялы, субъективтік жағын көрсететін оның бір элементі болып табылады. Адамгершілік сана адамдарға олардың борыштары ретіндегі белгілі бір анықталған мінез-құлық ережелерін, тәртіптерін көрсетеді. Адамгершілік сана моральдық талаптарға сәйкес көзқарасында әр түрлі әлеуметтік құбылыстарға (өмір салты, оның мақсаттары, жүріс-тұрысы және тағы басқалары) бағасын береді. Бұл бағалау құптау не

сынау, мақтау не мадаттау, ұнату не ұнатпау, жақсы көру не жек көру арқылы көрінеді. Адамгершілік сана - қоғамдық сананың және бір уақытта тұлғаның жекелеген сана саласының нысаны болып табылады. Ең соңында адамгершілік сезімдермен (ар, намыс, ұят, өкіну және тағы басқа) байланысты адамның өзіндік бағалауы маңызды орынды алады.

Моральдық нормалар — адамның қоғамдағы жүріс-тұрысын, оның басқа адамдарға, қоғамға және өзіне қатынастарын реттейтін әлеуметтік нормалар. Олардың орындалуы қоғамдық пікір күшімен, аталған қоғамда жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік туралы көрінісі арқылы жүзеге асырылады. Моральдық нормалар әлеуметтік топқа немесе нақты сол қоғамға тән белгілі бір анықталған жағдайларда өз-өздерін ұстаудағы жүріс-тұрыс ережелерінің мазмұнын анықтайды.

Моральдық нормаларды мақсаттылығы, тиімділігі және жақтаушы жағынан жүріс-тұрыс ережелері негізінде нысанға келтіруде қоғамда әрекет ететін нақты қағидалар, идеалдар, жақсылық пен зұлымдық туралы түсініктер қойылған.

Адамгершілік нормалардың орындалуы адамгершілік санкцияларының сипатын анықтайтын бедел және қоғамдық пікір күшімен, субъектінің лайықты және лайықты емес тануымен, ізгілікті және ізгіліксіз нормалармен қамтамасыз етіледі.

Моральдық нормалар ерікті түрде орындалуға жатады. Оларды бұзу жағымыз сипаттағы және рухани әсер етуге бағыттылған адамның жүріс-тұрысын талқылайтын моральдық санкцияларға әкеп соғады. Моральдық санкция моральдық нормалар мен қағидаларда құралған адамгершілік талаптарды бекітеді.

Моральдық нормаларды бұзуда моральдық санкциялардан басқа да санкциялар қолданылады, мысалы, тәртіптілік немесе қоғамдық ұйымдармен көрсетілген нормалар. Моральдық нормалар жағымсыз жағынан да, тыйым салушы нысанда да, сонымен қоса позитивтік негізде де көрінеді.

Моральдық қағидалар — қоғамда қалыптасқан адамгершіліктің, ізгіліктің мазмұнын ашатын адамгершілік талаптарды көрсетудің бір нысаны болып табылады. Олар адамның адамгершілік негіздерін көрсететін және адамдар арасындағы өзара қарым-қатынастардың сипаттамасының басты талаптарды анықтайды және жеке және нақты жүріс-тұрыс нормаларының негізіндегі адам әрекетінің жалпы бағытын анықтап көрсетеді.

Егер моральдық нормалар адамның нақты қандай іс-әрекет жасау керек екенін анықтаса, ал моральдық қағидалар адамға әрекет етудің жалпы бағыттарын береді.

Моральдық қағидалар қатарына адамгершіліктің мына бастаулары кіреді - гуманизм — адамды жоғарғы құндылығы ретінде тану; альтруизм — жақынға қызмет ету; ұжымдылық — жалпы құндылыққа танымды түрде ұмтылу.

Адамның моральдық таңдау жағдайында шешім қабылдауы нәтижесінде әрекет жасауы белгілі бір дәрежеде басқа адамдардың, қоғамның мүддесіне өз әсерін тигізеді. Моральдық таңдау тұлғаның басқа адамдармен шынайы байланысын көрсететіндіктен, ал нәтиженің олар үшін белгілі бір мәні

болатындықтан, ол әрқашан осы тұлғаға белгілі бір жауапкершілікті жүктейді және арқылы жүзеге асырылады.

Моральдық нормалар әлеуметтік топқа немесе нақты сол қоғамға тән белгілі бір анықталған жағдайларда өз-өздерін ұстаудағы жүріс-тұрыс ережелерінің мазмұнын анықтайды.

Моральды нормалар мен құндылықтар жүйесі ретінде талдау оны статистикалық жағдайдағы қоғамдық құбылыс ретінде көруге мүмкіндік береді. Моральдық таңдау көзқарасы тұрғысынан моральды танып-білу оның динамикалық жағын ашуға, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі нормалардың, қағидалардың, адамгершілік құндылықтардың және бағалаудың қызметін көруге мүмкіндік береді.

Моральдық таңдауды кейде, тіпті, тар мағынада, адамның шешім қабылдаудағы саналы әрекеті ретінде түсіндіреді. Алайда, осы шешім қабылдану үшін белгілі бір объективтік және субъективтік алғышарттардың, таңдау шарттарының және осы таңдауды жүзеге асыру үшін мүмкіндігінің бар болуы қажет. Шешімнің қабылдануымен таңдау әрекеті аяқталмайды. Оның жалғасы болып шешімді жүзеге асыру құралдарын таңдау, оны іс жүзінде жүзеге асыру және нәтижелерді бағалау болып табылады.

Этика ұғымында моральдық көріністердің аса маңызды саласы және олардың жалпы теория жүзінде іске асырылуы көрсетіледі. Оларда адамгершілікті білімнің тарихи даму барысындағы түпкі мақсаты көрініс алады. Мораль ұғымында этиканың іргелі онтологиялық және аксиологиялық негіздері қаланады. Олар моральдық бағытта адамдардың адамгершілікті әрекетін нормативті-бағалаудағы әртүрлілігін айқындай отырып, танымдық әрекеттің жетекші рөлін атқарады.

Әдетте, этиканың категориялары да біртекті болады деуге болмайды. Олардың бірі адамгершіліктің өзіндік мәнін, тұлғалық және әлемдік дамудың түпкі мақсатын, моральдың жалпы бастапқы принциптерін айқындаса (бұл ұғымға: «игілік», «жақсылық», «рақымшыл», «шындық», «бақыт», «әділеттілік», «махаббат», «сүйіспеншілік» және т.б. жатады), *екінші бір үлкен тобы* тұлғаның жалпылама адамгершілікті негіздерін анықтайды. (Бұл мына ұғымдарда көрініс алады: «парыз», «ұят», «ар», «намыс», «абырой» және т.б.). Ал *үшінші тобы болса* моральдың «ашу-ыза», «табалау» ұғымында шоғырланған жағымсыз принциптерінің соңғы көріністерін белгілейді. Оның мазмұны өтірік, көре алмаушылық, жек көрушілік, сатқындық, жауыздық, оңбағандық және тағы басқа адамгершілікке жат түсініктер туралы көріністерде ашылады.

Моральдың ең жоғары принципі ретінде дәстүрлі түрде *гуманизм* саналады. Бұл ұғымның этимологиясының өзі ежелден адамгершілік деген түсінікті, оның адамға деген жоғары көзқарасын көрсетеді. Гуманизм – адамгершіліктің ең жоғары бастауы. Гуманизм түсінігінде мораль адамның барлық ісіне, талпынысына, өміріне мән беретін басты негіздің бірі десе болады. Гуманизм идеясымен адамзаттың бүкіл рухани мәдениетінің қалыптасу тарихы тығыз байланысты. Бұл идеялардың басты өзегі болып, адамның шексіз

мүмкіндіктеріне деген сенімі және оның бақытқа жету мақсатындағы қабілеті саналады.

Мораль адамзат тағдырын шешуді көздемейді. Оның міндеті – гуманизмдік және адамгершілік идеалдарына сәйкес тарихи тұрмыс-тіршілігіне нақты рухани бағыт беру. Мораль – тарихи ұғым. Ол адамзат пайда болғаннан бастап әлеуметтік тұрмыстың мазмұнын анықтайтын жалпыадамзаттық рухани құндылықтардың қатарына жатады және адам мен қоғам қанша өмір сүрсе сонша оның маңызды қасиеті болып қала береді. Бұны алғашқы қауымдық қоғам жағдайындағы мінез-құлық нормалары, құлдық қоғам мен орта ғасыр кезеңіндегі мораль, жаңа және жанарған кезеңдегі этика, қазіргі қоғамдағы этика, яғни адамгершілік прогресі дәлелдейді. Бұл туралы диссертацияда жан-жақты мазмұндалады.

Мораль, адамдардың мінез-құлқын нормативті тұрғыда реттейтін тәсіл бола тұра, қоғамдық қатынастың ерекше және маңызды саласы болып саналады. Ол моральдық сана мен моральдық мінез-құлық тәжірибесін құрайтын әлеуметтік болмыстың материалдық және идеалдық салаларын қарастырады.

Моральдық сана - моральдың рухани саласы: мінез-құлықтың нормасы және принциптері, мақсатты нұсқаулар, эмоциялар, сезімдер, наным-сенімдер, әсерленушілік, ерік-жігер және т.б. идеалды факторлар. Ол адамдардың тыныс-тіршілігімен және тарихи тәжірибесінің бейнесі болып табылады, әлеуметтік сабақтастық механизмінің және тіршілік әрекетті бағыттап, ұйымдастырудың функцияларын орындайды, тұлғаның мінез-құлық нәтижелерін бағалайды. *Моральдық сана адамдардың қатынасында екі деңгейлік бағытта жұмыс істейді: эмоционалдық-сезімдік* (әдеттегі сана) және *рационалдық-теориялық* (этика). *Біріншісі* адамдардың қарым-қатынасын анықтаса (а) басқа адамдарға (ұнату немесе ұнатпау, сену немесе сенбеу, қызғану, жек көру және т.б. сезімдері); ә) өз-өзіне (сыпайылық, инабаттылық, талап қоя білушілік, намысшылдық, мансапқұмарлық, адамгершілігін сезіну және т.б.); б) қоғамға (қоғам алдындағы жауапкершілігі, ұлтжандылық, ұлттық намыс, ұлттық мақтаныш және т.б.); *екіншісі* этикалық білім, түсінік, мінез-құлық нормасы туралы принциптер мен қағидалар жүйесі, моральдық кодекс, адамгершілікті теориялық тұрғыда негіздеу болып табылады. Моральдық сана қоғамның дамуына және жеке бастың жинақтаған мінез-құлық тәжірибесіне байланысты қалыптасып, адамгершілік ұғымдары мен ой қорытындыларының формасы түрінде көрінеді. Моральдық сананың қалыптасуы жеке бас тарапынан моральдық категорияларды меңгеру ғана емес, ол жеке бас бойында көрініс беретін моральдық принциптерге деген көзқарасты қалыптастыру және осы принциптерді өзінің мінез-құлқына енгізуге ұмтылыс болып табылады. Осы жағдайда моральдық ұғымдар моральдық сенімге айналады да, моральдық мінез-құлық мотиві пайда болады.

Моральдық сана мен моральдық сенім адамгершілікке тәрбиелеу процесінде қалыптасады. Моральдық сананың қалыптасуына баланың отбасындағы тәрбиесі, өзіндік санасы, дүниетанымы, ұжымның көзқарасы әсер етеді. Белгілі қылықтарды моральдық бағалау арқылы, қоғамдық пікір

нәтижесінде моральдық әдетті, моральдық сезімді, демек, моральдық сананы дамытудың негізгі мәйегін дайындайды.

Адамгершілік ұғымдары (категориялар) – жеке бастың басқа адамдарға және қоғамға қатынасындағы моральдық қарым-қатынастың мәнді жақтарын бейнелейтін ұғым. Моральдық категориялардан моральдық сана көрінеді. *Моральдық категорияларға*: ізгілік, борыш, шыншылдық, абырой, ождан, жауапкершілік жатады. Моральдық ұғым мазмұны мінез-құлықты бағалаумен және оның мотивімен байланысты. *Адамгершілік қатынас моделі* моральдық нормалардан көрініс табады, олар ең алдымен қоғамның мінез-құлыққа міндеттеген шешімін қабылдайды, қоғамның сұранысына қарай адамгершілік қатынасты жоспарлайды және оларды жүзеге асырудың амал-жолдарын қарастырады.

Моральдық нормалар қоғамдық көзқарас нәтижесінде туындап, адам мінез-құлқында бекиді де, ұрпақтан-ұрпаққа дәстүр, әдет-ғұрып, әдет арқылы беріледі. Мұндағы дәстүр адам өмірін ұйымдастырып қана қоймайды, оны белгілі бір тәртіпке бағындырады, қоғам қабылдаған және қолдау беретін жазылмаған заң түріндегі адамгершілік талаптарының орындалуын қамтамасыз етеді. *Нормаларға*: «кісі өлтірме», «ұрлама» «өтірік айтпа», «берген сөзіңде тұр», «жалқау болма», «жазықсызға жала жаппа», «тәртіпті бол», «әдепті бол», «басқаларға сыйлы бол» және т.б. адамгершілік талаптар жатады. Адамгершілік нормалары адам үшін маңызды қоғамдық және жеке бастық салаларды, мәселен, еңбек ұжымы, отбасы, қоғамдық ортадағы мінез-құлықты, ер адам мен әйел адам, ата-ана мен балалар арасындағы қатынасты және т.б. реттеп отырады. Олар жеке басты түрлі жағымсыз жағдайлардан, қоғамдық тәртіпті бұзушылықтан сақтайды, қоғамды келеңсіз құбылыстардан қорғайды. *Моральдың мінез-құлық тәжірибесі саласы* қоғамдық моральдың қазіргі жүйесінің принциптерін жүзеге асырады және тұлға әрекет жасағанға дейінгі тәртіптің өте оңды моделін қалыптастыратын жеке моральдық сана деңгейімен анықталады.

Моральдық сана мен моральдық мінез-құлық тәжірибесі әрдайым өзара байланыста болады, ұдайы біріділікте жүзеге аса отырып, бір-біріне көмектесе әрекет жасайды және себепші болады: тәжірибеден санаға, санадан жана тәжірибеге және т.б. Моральдық мінез-құлық тәжірибесі моральдық санаға ауысады немесе керісінше.

Мораль – білім мен іскерлікті өмірде пайдаланумен шектелмейді, оларды жүзеге асыру процесін атқарады. Моральдың барлық құрылымдық элементі біртұтас жүйе ретінде құндылық бағдарды, моральдық іс-әрекеттің мақсатын, оған жетудің құралдарын (адамгершілік мөлшерлерді), іс-әрекет мотивациясын, ұсынылған немесе алынған нәтижелерге берілген көзқарастарды қарастырады.

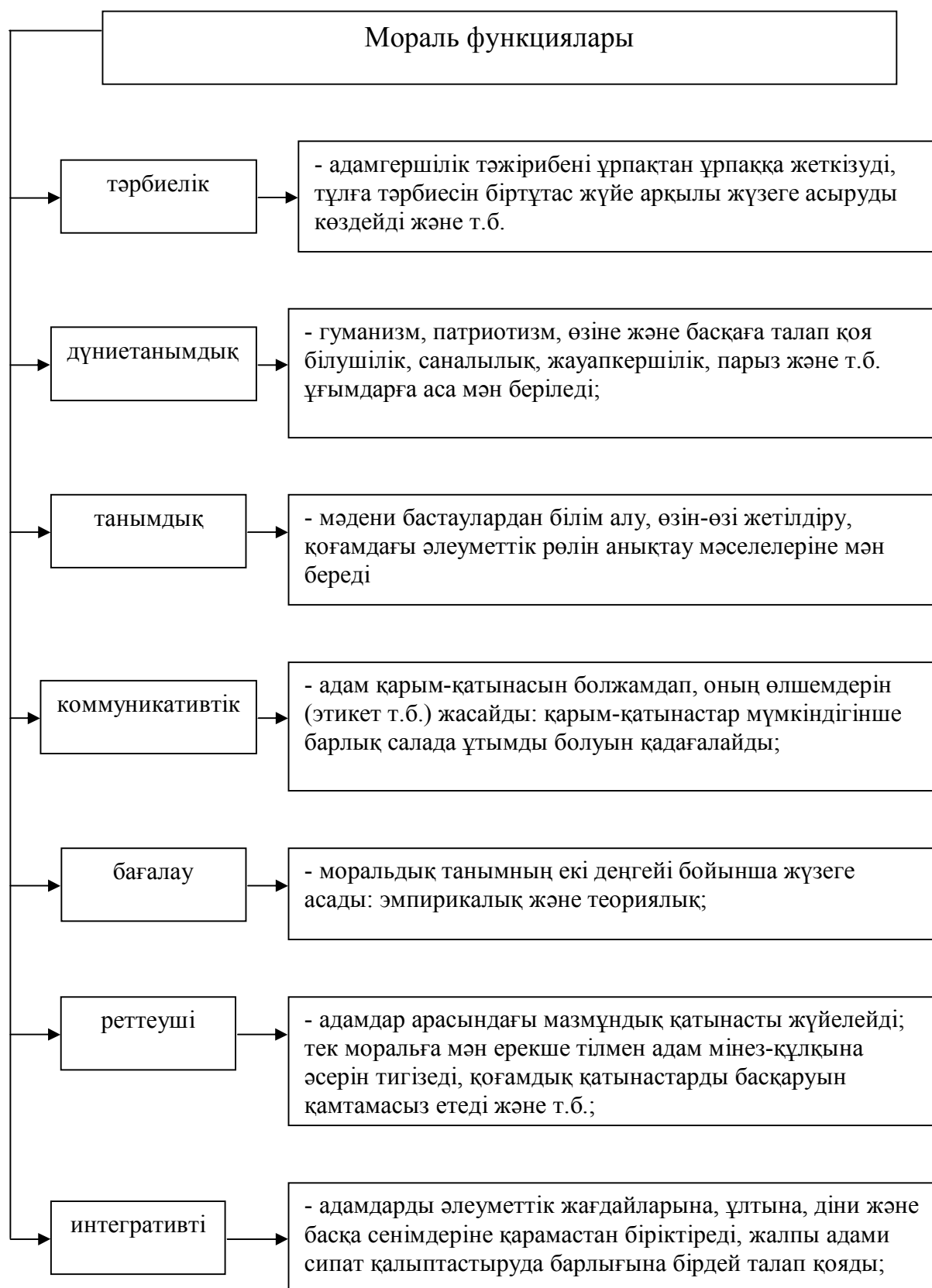
Мораль мазмұнының аса маңызды сипаты болып: адамды адамдар арасындағы қатынастың ең жоғары мақсаты мен құндылығы ретінде анықтау; тіршіліктегі белсенді көзқарастың негізінде іс-әрекеттік идеал мен мақсаттың болуы; құралдарды таңдауда талғамдықтың, жағдайларда нақтылықтың болуы; адамдар арасындағы қатынаста нормативті-психологиялық бағыттаушы механизмнің болуы; тәртіпті «жақсылық пен жамандық» тұрғысында

бағалаудағы міндеттілік; тіршіліктің принциптеріне сүйене отырып жамандыққа қарсылық көрсету қажеттілігі саналады. Бұл белгілердің бәрі моральдың атқаратын қызметін (моральдық сана мен моральдық мінез-құлық тәрбиесін қоса есептегенде) анықтайды.

Мораль адамдар арасындағы қарым-қатынастың идеологиялық саласы (яғни рухани өмірге қатысты) *болып табылады және* қоғамдық сананың басқа формаларының (ғылым, дін, өнер және т.б.) жалпы қасиеттеріне, сонымен бірге тек қана өзіне тән өзіндік ерекшеліктеріне ие болады. Оның аса маңызды қасиеттеріне мыналар жатады: мазмұнының әлеуметтік-экономикалық тұрғыда қамтамасыз етілуі, бүгінгі таңдағы жағдайларға салыстырмалы дербестілік, қоғамдық процеске белсенді ықпал етудегі мүмкіндіктері, дамудағы сабақтастық, қоғамдық сананың басқа формаларымен өзара іс-әрекеттестігі. Бұл қасиеттер моральды және мазмұны материалдық, рухани факторлармен, нақты тарихи-әлеуметтік жағдайлармен айқындалатын қоғамдық мәні бар, қоғамдық сананың құбылыс ретіндегі басқа формаларын сипаттайды.

Моральдың өзіне тән негізгі қасиеттеріне императивтілікті, нормативтілікті және бағалаушылықты жатқызуға болады. Бұл үшеуі моральдық қатынастардың қызметтік механизмін белгілей отырып, әрдайым бірлікте жүзеге асады. Олардың мазмұны мынадай жолдармен қалыптасады: моральдық, ұлттық моральдық нормаларды қоғамдық санада бекіту, адамдардың қоғамдағы тәртібінің моделін ұлттық әдептің негізіне сүйене отырып жасау, оның жеке адамның тәрбиесіне сәйкес талаптарын ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің тәсілдерін ойластыру. Қазіргі қоғамның жалпы рухани дағдарысы жағдайында моральдың маңызды қасиеттерін аса қатаң түрде жүзеге асыру талап етіледі. Оның талаптарын қазіргі әлеуметтік шарттардың өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып мүлтіксіз орындау ғана дағдарыстағы жағдайларды жеңуді және жаңа рухани деңгейге көтеруді қамтамасыз етеді.

Моральдық сана оның функцияларын да анықтайды. Мораль аса маңызды жалпы адами құндылықтардың қатарына жатады. Оның ролін адамға күнделікті тұрмыс-тіршілігіне бейімделуде, әртүрлі әлеуметтік проблемаларды шешуде, рухани ізденістерде көмектесетін компаспен салыстыруға болады. *Мораль мынадай негізгі функцияларды атқарады:* тәрбиелік, дүниетанымдық, танымдық, коммуникативтік, бағалаушы, реттеуші, интегративті (1-сурет). Бір-бірімен тығыз байланыста, бірін-бірі толықтыра қызмет атқаратын бұл функциялар қоғамдық қатынас пен адамдардың өзара қатынасы барысында жүзеге асады. Адамның мінез-құлқының алғашқы негізі болып тұлғаның мінез-құлқына және тіршілік бейнесіндегі рухани құндылықтар мен қажеттіліктердің жиынтығы ретінде *идеал ұғымы* саналады. Идеал адамның жеке басының бақыты туралы көзқарасты (сезімдік-эмоционалдық сала); өмірдің мақсаты мен қажеттілігін (олар әртүрлі деңгейде болуы мүмкін); іс-әрекеттің мотивін; басқа адамдарға қатынасын (қарым-қатынас сипаты); идеалға жетудің тәсілдерін қарастырады. Идеал тұлғаның тіршілік әрекетінің басты бағдары болып табылады.

Ол жағымды өнегелердің негізінде атақты тұлғалардың беделінде, мінез-құлықтың жекеленген адамгершілікті бағдарламасында нақты бір істі жасауда дамиды. *Идеалдың ең басты қасиеті* – адамды жоғары дәрежеге көтеру, оны бұрынғысынан да жақсы етіп көрсету, жағымды қылықтарға бағыттау болып табылады. Идеал – шынайы өмірмен, күнделікті тіршілікпен байланыста,

қоғамның ықпалы мен адамгершілікті, *моральдық қарым-қатынаста* жүзеге асады. *Моральдық қатынас* – бұл тұлғаның рухани болмысы мазмұнының және деңгейінің көрінісі, ал *адамгершілікті мәдени қатынас* болса оның аса маңызды рухани құндылықтарының санатына жатады. *Адамгершілікті мәдени қатынас мынадай қажетті элементтерді қарастырады:* қарым-қатынас мақсатын қоя білу; серіктесті таңдай білу; мотивтер мен көңіл-күйді әсерлендіре білу; қарым-қатынас формалары мен тәсілдері, қорытынды нәтижесі және оларды бағалау. Ол моральдық сенімнің, моральдық білім нормасының, моральдық іс-әрекетке даярлығының, ұстамдылығының болуын болжайды. *Қатынастағы адамгершілікті мәдениет адамгершілікті санамен мінез-құлықтың бірлігін қарастырады және ішкі, сыртқы* деп екіге бөлінеді. *Ішкі мәдениетке* тұлғаның рухани болмысының негізін құрайтын адамгершілікті идеал мен мақсат, мінез-құлық нормалары және принциптері жатады. Тұлғаның ішкі мәдениеті сыртқы мәдениетті қалыптастыруда жетекші роль атқарады.

Моральдың мазмұнындағы адамдардың қарым-қатынасы принциптерін екі түрге бөліп қарастыруға болады: 1) *барлығына ортақ принциптер*, олар барлық рухани қатынас жүйесіне негіз болады және қоғамдық сананың барлық саласында көрініс табады (саяси, құқықтық, көркемдік, ғылыми, философиялық, діни, моральдық); 2) *моральдық қатынас саласына қатысты принциптер*. Оларға гуманизм, ұлтжандылық, ұжымдылық, шыншылдық, жауапкершілік, интернационалистік, өзге ұлт өкілдеріне құрмет және т.б. жатады.

Осы орайда адамзат қоғамы дамуының өте ерте кезеңдерінде қалыптаса бастаған қатынастың этикалық принциптерін де атап өтуге болады: альтруизм, эгоизм, аскетизм, еріктілік, стоицизм, квиетизм, утилитаризм, конформизм, пробабиллизм, талаптылық. *Альтруизм* (басқа адамға жақсылық жасау мақсатында өз қызығушылығын құрбан ету); *эгоизм* (басқалармен қарым-қатынаста өз мүддесін жоғары қою); *аскетизм* (идеалға жету мақсатында өмірлік ләззаттан бас тарту); *ерліктік*; *стоицизм* (басқалармен қарым-қатынаста моральдық талапты негізгі борыш ретінде орындау); *квиетизм* (әлемдегі құбылыстарға селкостық таныту); *утилитаризм* (пайда көзіне ұмтылыс); *конформизм* (жеке бастық позициядан бас тартып, ұжымдық позицияға бас ұру); *пробабиллизм* (моральдық жауапсыздық, антигуманды әрекеттегі қолдау); *талаптылық* (моральдық борышты, жауапкершілікті орындаудағы жоғары талап). Аталған моральдық принциптер қоғам дамуының алғашқы кезеңдерінен бастап қалыптаса бастады. Олар адамдардың мінез-құлқындағы маңызды этикалық талаптар тұрғысында адамгершілікті қатынастағы субъектілердің іс-әрекеті бағытын анықтайды.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

4 дәріс тақырыбы.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіптік қарым-қатынас жасау мәдениеті

Дәріс - 1 сағат

Дәріс жоспары

1. Іскерлік қатынастардың табиғаты және мәні.
2. Іскерлік қарым-қатынас жасау этикасының негізгі принциптері.

Дәріс тезистері:

Мәдениет дегеніміз жалпы мәдениет түсінігі, сонымен қоса, заңдық мәдениеттерді анықтайтын мемлекеттік қызметтің сапалы сипаттамасы.

«Мәдениет» термині (латын тілінен аударғанда cultura — тәрбиелеу, білім беру, даму) кең мағынада және барлық салада қолданыла отырып, жан-жақты талқыланады.

«Мәдениет» түсінігі жалпы мағынада адамдармен құрылған және құрылатын материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы ретінде қаралады.

Мәдениет қоғамның өндірістік, қоғамдық және рухани өмірінің жетістіктерін көрсетеді. Сонымен қатар, сол мезетте шаруашылық және танымдық қызметтің деңгейін, дәрежесін сипаттайды.

Мәдениеттің материалдық және рухани түрлерін ажыратамыз. Материалдық мәдениет материалдық қызметтің барлық аясын және оның нәтижелерін кірістіреді. Бұл еңбек, тұрғын, күнделікті тұрмыс құралдары, байланыстар және киім болып табылады. Рухани мәдениет рухани өндірістің, танымның аясын қамтиды. Бұл ғылым, адамгершілік, дін, мифология, тәрбие. Бұған философия, құқық, этика, эстетика, әдебиет, өнер, сәулет өнері кіреді.

Кей жағдайда мәдениетті тар мағынада, яғни, нақты қоғамдағы өмірдің рухани жағдайын ғана көрсетеді.

Мәдениет жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды енгізеді. Ол үнемі даму үстінде болады. Рухани құқықтың құрамдас бөлігіне құқықтық мәдениет енеді. Құқықтық мәдениет — бұл құқықты тәртіпті қамтамасыз ететін, тұлғаның құқықтық қорғалуын қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастардың құқықтық реттелуінің қоғаммен жеткен дәрежесі. Ол тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарының заңды түрде қорғалуымен және даму дәрежесімен, қоғамдық өмірдің нормативтік реттелуімен, құқықтық тәртіп негізінде сипатталады. Ең соңында құқықтық мәдениет әлеуметтік әділеттілікті құқықтық жағынан, қоғамның гуманизациялау дәрежесіне қатысты бағаланады.

Құқықтық мәдениет мынадай басқа мәдениет элементтерімен байланыста: философиямен, саясаттанумен, дінмен және т.б.

Құқықтық мәдениет адамгершілік мәдениетпен тығыз байланысты: қоғамның адамгершілігі жоғарылаған сайын, құқықтық мәдениеті де жоғарылай түседі.

Құқықтық мәдениет — рухани мәдениеттің саласы. Құқықтық мәдениет рухани негіз бола отырып, материалдық мәдениетпен байланысты және белгілі бір әсерін тигізеді.

Азаматтармен және заңды тұлғалармен қарым-қатынастарда мемлекеттік биліктің өкілі ретінде ішкі істер органдарының қызметкерлері:

1) азаматтардың мемлекет институттарына сенімін нығайтуға ықпал ету;

2) қарапайымдылық танытуы, өзінің лауазымдық жағдайын, оның ішінде көлік, сервис және өзге де қызметтерді алу кезінде баса көрсетпеуге және пайдаланбауы;

3) өзінің іс-әрекеттермен және шешімдерімен қоғам тарапынан негізді сынға ұшырамауға сынағаны үшін қудалауға жол бермеуі, оған төзімділікпен қарауы, оң сын-ескертпелерді, кемшіліктерді жою мен өзінің кәсіби қызметін жақсарту үшін пайдалануы;

4) өтініштерді қарау кезінде төрешілдік пен сөзбұйдаға салу көріністеріне жол бермеуі, олар бойынша заңда белгіленген мерзімде қажетті шаралар қолдануы;

5) шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайларына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге, қарым-қатынасына, сеніміне, тұрғылықты жеріне немесе кез-келген өзге де жағдайларға қарамастан адамның және азаматтың ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуі;

6) жалпы қабылданған моральдық-этикалық нормаларды сақтауға, мемлекеттік тілге және басқа тілдерге, Қазақстан халқының салттары мен дәстүрлеріне құрметпен қарауы;

7) сыпайы және әдепті болуы тиіс.

Құқық қорғау органдарындағы материалды-техникалық базаның жеткіліксіздігі, әлеуметтік жағдайының төмендеуі секілді факторлер қылмыстың тиімді алдын-алуына кедергі келтіріп отыр. Құқық қорғау органдарының тиісті ақпараттық қолдауы жоқтығынан, әрі тұрғындардың құқықтық мәдениетін көтеруге бағытталған белсенді қызмет шараларының жоқтығы халықтың заң күшіне деген сенімсіздігін туғызып, биліктің әділетсіздігі жөнінде сенім туғызуға жол беріп отыр.

Қылмысқа қарсы күресті тиімді жалғастыру үшін барлық мемлекеттік және жергілікті билік пен басқармалардың үйлесімді күш салуының негізінде, құқықтық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз етудің жүйелі беріктігін қалыптастыру мақсатында кешенді шара қолдану керек.

Құқық қорғау органдарының бірлескен әрекеттілігі мен үйлесімділігін жақсарту мақсатында Үйлестіру кеңесі отырысының қорытындысы бойынша облыстағы криминагендік жағдайды жақсартуға бағытталған ұсыныстар шығарылды.

Қазақстан сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік-экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру, инвестициялар тарту процесін баяулататынын

және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететіндігін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретінін сезінеді.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің азаматтар мен қоғамның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сыбайлас жемқорлықтан қорғауды қамтамасыз етудің бағдарламасынан үзінді алатын болсақ, алға қойған міндетті іске асыру үшін:

электрондық мемлекеттік қызметтерді енгізу жолымен азаматтарға және ұйымдарға қызметтер көрсетудің сапасын жақсарту мен мерзімін қысқарту және мемлекеттік электрондық деректер базасына қол жеткізуді қамтамасыз ету;

сот шешімдерін қабылдаудың ашықтығына және олардың уақытылы орындалуына жәрдемдесетін рәсімдерді енгізу;

бюджетті әзірлеу мен оның атқарылуының ашықтығын, сондай-ақ азаматтар мен ұйымдардың мемлекеттік қаражатты бөлу және пайдалану туралы ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ететін құқықтық және әкімшілік тетіктерді дамыту;

азаматтық қоғам институттарына бірқатар арнайы рұқсат беру функцияларын дәйекті түрде беруді қамтамасыз ету; жеке кәсіпкерлік субъектілеріне тексеру жүргізуді нақты құқықтық реттеуді қамтамасыз ету;

мемлекеттік органдардың қызметтер ұсыну ережелерін әзірлеу;

сыбайлас жемқорлық көріністері мен мемлекеттік қызметшілер мүдделерінің қақтығысының алдын алу үшін орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдарда ішкі бақылау жүйесін құру;

сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың сақталуы саласында құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің қалыптасуы жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру;

сыбайлас жемқорлыққа қарсы жобаларды іске асыру жөніндегі мемлекеттік органдар қызметінің нәтижелері туралы жұртшылықты хабардар ету қажет.

Нормативтік құқықтық базаны жетілдіру мақсатында мынадай іс-шаралар жүргізілетін болады:

мемлекеттік басқару органдарының өкілеттіктері мен рұқсат беру функцияларының қосарлануына және негізсіз кеңейтілуіне әкелетін нормаларды алып тастау;

мемлекеттік қызметте лауазымдық міндеттерін орындау кезінде мүдделер қақтығысының алдын алуды құқықтық реттеуді жетілдіру; мемлекеттік билік органдарының шешімдер қабылдау процесінің ақпараттық ашықтығын нормативтік құқықтық қамтамасыз ету;

бюджет қаражатының жұмсалыуына қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету үшін құқықтық жағдайлар жасау;

мемлекеттік басқару органдарының қызметіне қоғамдық әсер ету тетіктерін енгізу;

Қазақстан Республикасы заңнамасының халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық-іс жүргізу кодексіне, қылмыстық кодекске, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласын реттейтін өзге де нормативтік құқықтық актілерге қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу; қоғамдық мүдделерге сай келетін заңды қызметке айналдыру мақсатында мүдделерге қолдау көрсету туралы нормаларды заңнамалық бекіту; алдымен мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін өзгертуді көздейтін немесе азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын мен міндеттерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы міндетті сараптама белгілеу;

ақпарат көздерінің құпиялылығын, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасау фактілері туралы ақпаратты хабарлайтын куәлар мен адамдарды қорғау институтын нығайту.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

5 дәріс тақырыбы.

Жанжал және оның моральдық-ізгілік құрылысы.

Дәріс - 1 сағат

Дәріс жоспары

1 сабақ

1. Изгілік жанжалдың түсінігі.
2. Жанжалдың моральдық құрылысы.
3. Жанжалдық жағдайлар барысында келіссөздер жүргізу процесі.

Дәріс тезистері:

Құқық қорғау қызметі қылмыскерлермен күресуінің, арнайы күш-құралдарды қолдануы нәтижесінде өз қызметкерлерін адамгершілік жанжалдың жағдайына жиі алып келеді. Аталған жанжалдар себептердің қарама-қайшылық бағыттылығы жағдайында жиі болады. Мұндай жағдайда субъектіге борыш талаптарынан көрініс тапқан қоғамдық қажеттілік пен өзінің жағдайына байланысты пайда болған көзқарастарын, алыс және жақын мақсаттың біреуін, үлкен және одан азырақ қауіптің біреуін таңдауға тура келеді.

Адамгершілік шиеленістің ерекшелігі мынада - белгілі бір жағдайдағы моральдық нормаға негізделген әрекеттің басқа бір норманы бұзуы. Бұл жердегі күрделілік адамның кейбір адамгершілік нормаларды білмеуі салдарынан таңдау жасай алмауында емес, тіпті, оның моральдық талаптарды орындағысы келмейтінінде де емес, мәселе - осы талаптардың бір - біріне қайшы келмеуін болдырмаудың қажеттігінде.

Мысалға, құқық қорғау органдарының қызметкері сезіктінің немесе айыпталушының пәтеріне тінту жасауға келгенде төсек тартып жатқан науқас адамды көрді делік. Оның алдында мынадай таңдау тұрады: заң талаптарын орындай отырып, қатты науқас болсадағы, сол тұлғаның төсегіне тінту жасау немесе адамгершілік көзқарастар негізінде төсекті тінтуден бас тарту.

Құқық қорғау органдары қызметкері үшін кәсіби мәні бар шиеленістердің қатарынан сыртқы және ішкі шиеленістерді атауға болады. Сыртқы шиеленістер адамдар арасындағы адамгершілік жанжалдар ретінде көрініс табады. Олар жеке тұлғалардың, әлеуметтік топтардың және қоғамның құндылықты бағыт-бағдарының қайшы келуін білдіреді.

Ал ішкі шиеленістердің табиғаты басқаша. Олардың қайнар көзі болып тұлғаның жүріс-тұрысының бір-біріне бағынышты себептерінің күрделілігі, әртүрлі сипатта болуы табылады.

Бірқатар жағдайларда ішкі жанжалды шешу сыртқы шиеленістің пайда болуына негіз болуы мүмкін. Мысалы, тұлғаның құқық қорғау органдарымен құпия негізде одақтасуы, оның ішкі жанжалын жеңудің негізінде жүзеге асқанымен, осы құпия көмекші мен оның қызмет ету саласының арасында сыртқы жанжал туындауы мүмкін.

Құқық қорғау органдары қызметкерінің тағы бір ерекшелігі- кей кездері өзінің мемлекеттік құрылымдарға қатысын жасыра отырып, оған қылмыстық ортада жұмыс істеуге тура келеді. Мұндай жағдайларда адам санасында бір мезетте екі адамгершілік жүйелер қалыптасады: біріншісі- ол өзі қабылдаған көзқарастар жүйесі; екіншісі- қылмыстық ортада негізге алынған көзқарастар, ал қызметкер өз жүріс-тұрысын осы екінші жүйеге негіздеп, оңтайландыруы керек.

Мұндай жағдайларда адамның санасында моральдық құндылықтардың әр түрлі жүйелері бір мезетте шиеленіске түседі. Бұл көзқарас тұрғысынан аталған шиеленісті ішкі деп те атауға болады. Алайда, ішкі жанжалдың ерекшелігі мынада — оған тұлға өзі дұрыс деп санайтын құндылықтардың, нормалардың күресі тән. Ал сыртқы жанжал өзінің көзқарастарына қайшы сенімдердің, көзқарастардың, құндылықтардың, идеялардың дұрыстығын жоққа шығару тән. Бөтен салада жасырын жүрген қызметкер осы салада үстемдік құрған моральдық құндылықтарға қатысты өзінің шиеленісті қарым-қатынасын жасыруға мәжбүр болады. Мұндай жағдай моральдық таңдаудан емес, жедел-іздістіру қызметінің ерекшеліктерінен туындайды. Сол себепті де, мұндай шиеленісті сыртқы шиеленістің жасырын нысаны деп атауға болады.

Құқық қорғау қызметіндегі моральдық шиеленістердің көрініс табу нысандары түрліше. Олар осы қызметтің белгілі бір бағытының нақты ерекшеліктеріне, осы қызмет жүзеге асатын ерекше жағдайларға, шиеленіске қатысушылардың әлеуметтік психологиялық мінездемелеріне және басқа да жағдайларға байланысты.

Жанжалдың дамуы оны шешуге, яғни, жүріс-тұрыс немесе әрекеттің белгілі бір түрін таңдауға алып келеді. Мұндай жағдайда адамға өзі қабылдайтын шешімнің негізінде жатқан дұрыс бағытты анықтауға көмектесудің маңызы зор. Бұл бағыт адамның өзі қабылдайтын моральдық талаптары сенімге айналған

сайын берік бола бастайды. Аталған мәселе құқық қорғау қызметі үшін, нақты айтқанда, құпия көмекшілермен жұмыс үшін тәжірибелік мәнге ие. Құпия көмекші өзінің құқық қорғау органдарымен бірігіп қызмет ету туралы қабылдаған шешімнің дұрыстығын сезінсе де, бұл шешімнің моральдық маңызы зор екендігін түсінсе де, жедел іздестіру өкілінің тапсырмаларын саналы және ерікті түрде орындаса да, өз әрекетіне субъективтік, психологиялық түрде іштей қанағаттанбауы мүмкін. Өз жүріс - тұрысынды түсіну, сезіну, сенімге, әдетке, тұрақты сезімдерге айналмауы мүмкін. Құпия көмекші дұрыс әрекеттер жасап, оларды негіздей алса да, бұл негіздеу сеніммен жүзеге асырылмауы мүмкін. Өзін-өзі мәжбүрлеу, борыш сезімі - бұлар да әрекеттің жоғары негіздері, алайда, оларды адамгершілік жүріс-тұрыстың жоғары түрін сипаттайтын сеніммен бір қатарға қоюға болмайды. Адамгершілікті мәдени қарым-қатынастың құрамдас бөлігінің бірі *этикет* болып табылады. Этикет дегеніміз – адамдардың сырттағы қарым-қатынасын (қоршаған ортамен қатынаса білу, көпшілік орындарында өзін ұстай білу әдебі және т.б.) реттеп отыратын мінез-құлық ережесінің жиынтығы. Этикетте әрбір қоғамға тән қатынас формалары көрініс табады. Мысалы, дәстүрлі қоғамда бұл салт-жоралар, әдет-ғұрыптар, рәсімдер деп аталады. Бүгінгі өмірде этикет нормаларының мазмұны қоғамдағы қатынастардың демократизациялануымен және гуманизациялануымен байланысты. Этикет мінез-құлық мәдениетінің маңызды саласы ретінде тәрбие арқылы қалыптасады. Этикет формаларында терең моральдық қасиеттер орын алады. Мысалы, *«рұқсат етіңіз», «кешіріңіз», «рахмет», «өтінемін»* және т.б. сөздер тұлғаның моральдық қасиеттері ауқымының көлемділігін көрсетеді. Бұл ілтипат көрсетудің немесе өткендегі іс-қылығына кешірім сұраудың бір көрінісі де болуы мүмкін. *Этикет сыпайылық, ұстамдылық, сыйластық, ашықтық, әдептілік сияқты қасиеттерді пайдалануды қажет етеді.* Сонымен бірге *этикет ережелерін пайдалануда дөрекілік, бөспелік, арсыздық, әдепсіздік, жүгенсіздікке жол берілмейді.*

Дауды шешу этикасы:

1. Жинақылылық және сыпайылық таныту;
2. Даудың басталуының себебін анықтап, оны шешу үшін нақты деректердің болуы;
3. Өзіңе деген сенімділіктің болуы;
4. Қызбалық танытпау;
5. Жағымпазданбау;
6. Ретті пікір айту;
7. Қауіпті әңгімелерге, тақырыптарға бармау;
8. Әрбір сөзіңе бақылау жасап отыру;
9. Күтпеген жерден ілтипат немесе сый-құрмет көрсету, жақсылық жасау.

Әдебиеттерде адамгершілік шиеленістердің алдын алуға және оларды шешуге жәрдем беретін ұсыныстарды жасау ұмтылыстары біршама. Бұл жағдайда ортақ қағида ретінде адамгершілік құндылықтардың үстемдігі туралы ереже ұсынылады.

Моральдық шиеленістерді шешуде қоғамдық мүдденің жеке мүддеден үстемдігі туралы ереже көп жағдайда бұл ереже қате, дөрекі түсініліп, жүзеге

асырылады. Шиеленіс жағдайды көбінесе жеке мүдделерге зиян келтіре отырып шешу орын алады. Әрине, қоғамдық мүдде жеке мүддеге қарағанда әлдеқайда маңызды. Алайда, кей кездері жағдайды дұрыс түсіну нәтижесінде жеке мүддеге ешбір зиян келтірмей-ақ, қоғамдық мүддені қанағаттандыруға болады. Жеке мүддені қоғамдық мүддеге бағындыру- шешімі қиын жағдайларда жиі кездесетін мәселе. Шиеленісті жағдайдан ең жақсы, оңтайлы жолмен шығу үшін тұлғаның өз мүдделерін ескермеуге талпынысы ғана емес, сонымен қатар, қоғамның тұлғаның мүдделерін қанағаттандыруға деген ұмтылысы да қажет. Осындай, тұлғаның қоғамға, қоғамның тұлғаға дұрыс қатынасы жағдайында ғана дұрыс моральдық таңдау жүзеге асырылады.

Таңдау жағдайында қабылданған шешімді жүзеге асыру үшін қойылған мақсатқа жетудің белгілі бір құралдары қажет. Бұл көзқарас тұрғысынан, құралдар таңдау мен мақсаттың ортасында аралық буын кезеңі мақсат пен оған жету құралының өзара қатынасының мәселесі ретінде сипатталады. Құқық қорғау органдарының қызметкері үшін бұл мәселені шешудің ғылыми да, тәжірибелік те маңызы зор.

Адамдардың өз алдарына қойған мақсаттары мен оған жетуде қолданылатын құралдардың арақатынасы туралы мәселе көптеген ғасырлар бойы дау туғызуда. Этикалық ой тарихы мақсат пен құралдардың өзара байланысы туралы мәселеге қатысты екі баламалық жауап ұсынған. Олар макиавеллизм концепциясынан және абстрактілі гуманизмнен көрініс тапқан.

Бірінші бағыт «мақсат кез-келген құралды ақтайды» қағидасы ретінде белгілі. Бұл бағытқа сәйкес, құралдар мақсатқа тәуелді, оған бағынады, ал мақсат құралдардан тәуелсіз. Құралдарды таңдаудың негізгі талабы ретінде олардың мақсатқа жетудегі тиімділігі ұсынылады, ал олардың адамгершілік жағдайы есепке алынбайды.

Екінші концепция жоғарыдағы концепцияға қарама-қарсы бағытты ұстанған, бұған сәйкес, ешқандай мақсат оған жету құралдарын ақтай алмайды. Құралдар мақсаттан толығымен тәуелсіз және өзіндік оң немесе теріс құндылыққа ие. Мысалы, бірінші концепцияның өкілдері ретіндегі иезуиттер «егер ол мақсатқа жетуге жәрдемдесе, кез-келген зорлықты ақтауға болады» деп санаған, ал екінші концепцияны жақтаушылар зорлықты абсолюттік зұлымдық ретінде тани отырып, оны мақсатқа жетудегі құрал ретінде қолдануға тыйым салған. Соңғылардың пікірінше, құралдар қандай болса, мақсат та сондай болады: адамгершілік сипаттағы құралдар адамгершілік сипаттағы мақсатқа алып келсе, арам ниетті сипаттағы құралдар арам мақсатқа алып келеді. Басқаша айтқанда, бұл тұжырымның негізі мына анықтамада бекітілген: мақсат құралдарды ақтамайды, керісінше, құралдар мақсатты анықтайды.

Құқық қорғау қызметі мақсат пен құралдардың арақатынасы мәселесін ғылыми шешуді талап етеді. Көп жағдайда бұл қоғамдық көзқарастың осы мезетте қолданатын құралдарға қатысты, кейбір жағдайда мақсаттардың өздеріне де қатысты теріс бағалауымен байланысты. Тіпті, адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қорғауға байланысты адал ниетті мақсаттардың болуы да құқық қорғау органдары қолданатын құралдар мен әдістерді қоғамдық пікірдің теріс бағалауынан құтқармайды. Аталған мемлекеттік органдардың

қызметкерлері макивеллизмнің концепциясын да, абстрактілік гуманизм концепциясын да толығымен қолданысқа енгізе алмайтыны белгілі, себебі жоғарыдағы концепциялардың екеуі де мақсат пен құралдардың арақатынасы мәселесін шешуде тым қатты көзқарастарды ұстанған.

Бұл көзқарасқа сәйкес, адамдардың алдында тұрған мақсаттардың оларға жетудегі құралдармен өзара тығыз байланысы танылады. Сонымен қатар, құралдардың мақсатқа кері әсері де жоққа шығарылмайды, яғни, кейбір құралдардың адал ниетті мақсатты бұрмалау мүмкіндігі танылады. Құралдар алдыға қойылған мақсатқа сай болуы тиіс. Мақсат құралдардың құрамын анықтап, олардың адмгершілік мазмұнына мән береді.

Мақсат пен құралдардың сәйкестігінің біртұтастығы әрекет немесе жүріс-тұрыс мақсат пен құралдардың дербес құбылыстар ретінде теріс бағаланғанына қарамастан адамгершілік — оң сипатта деп бағалануы мүмкін. Яғни, жүріс-тұрысты бағалау мақсат пен құралдардан тәуелсіз жүзеге асырылады. Мысалы, қылмыстылықпен күрес өз бетінше адамгершілік-оң сипаттағы құбылыс ретінде бағаланғанымен, оған жету жолындағы адамды мәжбүрлеу мәселелері теріс бағаланатыны сөзсіз. Алайда, біз қылмыстылықпен күрес пен мәжбүрлеуді мақсат пен құрал түрінде қарастырсақ, мұндай теріс бағалау жоғалып кетеді. Егер сот біреуді тонағаны үшін қылмыскерді бас бостандығынан жазасына кессе- бұл әділ жаза, мұнда құрал мен мақсаттың сәйкестігі көрінеді. Ал, керісінше, көшені тыйым салған жерден кесіп өту үшін бас бостандығынан айыру әділетсіз жаза ретінде қабылданады, себебі, бұл жағдайда мақсат пен құралдардың сәйкестігі қағидасы бұзылады.

Әрекеттің немесе жүріс-тұрыстың оң немесе теріс құндылығын анықтаудың негізі мынадай: адамгершілік сипаттағы болып, оны жүзеге асыру жүзеге асырмауға қарағанда мейлінше аз материалдық, адамгершілік және басқа да шығындарды алып келген әрекет саналады. Немесе басқаша айтқанда, аталған құралдардың көмегімен жеткен нәтиже өз мәні бойынша осы құралдарды пайдаланудан келген зияннан жоғары болса.

Өз мәні бойынша осы негіз аса қажеттілік жағдайындағы заңды жауапкершіліктің негізінде жатыр, бұдан адамгершілік және құқықтық нормалардың тұтастығын байқауға болады.

Құқық қорғау қызметінде адамгершілік мақсатқа жету үшін тұлғаның құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтірумен байланысты құралдарды пайдалану жиі орын алып жатады. Алайда, барлық құралдардың ішінен ең тиімді болса да, көрінеу теріс құралдарды пайдаланумен сипатталатын әрекеттердің жағымсыз сипатты иеленетіні сөзсіз.

Қақтығыс жағдайындағы келіссөздерге өте мұқият дайындалуы керек: 1 өз мақсаттары мен міндеттері туралы нақты түсінік болу, 2 оппоненттің тілегі мен ниетін білу. Дайындықтың алғашқы екі шарты орындалғаннан кейін қақтығыс жағдайында келіссөздер жүргізудің ең қолайлы стилін таңдауға кірісу керек. Қақтығыс жағдайында келіссөздердің төрт негізгі стилі ерекшеленеді: 1 - қатты стиль; 2 - жұмсақ стиль; 3 - сауда стилі; 4 - ынтымақтастық стилі.

Келіссөздер стилін оппоненттің ұстанымына, ниеттеріне, мінез-құлқына қарай анықтау, содан кейін осы стильге сәйкес әдістемелік құралдар мен тәсілдерді

пайдалану орынды. Практикада әртүрлі сөйлесу стильдері мен тиісті құралдар жеке-жеке, сондай-ақ әртүрлі үйлесімде қолданылуы мүмкін. Келіссөздер қақтығыстарды шешу әдісі ретінде қақтығыс тараптары үшін өзара қолайлы шешімдерді іздеуге бағытталған тактикалық тәсілдер жиынтығы болып табылады. Қақтығысты шешу үшін келіссөздер белгілі бір жағдайларда қолданылуы мүмкін:

- қақтығысқа қатысушы тараптардың өзара тәуелділігінің болуы;
- жанжал субъектілерінің күшінде айтарлықтай айырмашылықтың болмауы;
- жанжалдың даму сатысының келіссөздер мүмкіндіктеріне сәйкестігі;
- қалыптасқан жағдайда нақты шешім қабылдай алатын тараптардың келіссөздеріне қатысу.

Әрбір жанжал өзінің дамуында келіссөздер қабылданбауы мүмкін бірнеше сатыдан өтеді. Келіссөздерді қалыптасқан жағдайда билік ететін және оқиғаның нәтижесіне әсер етуі мүмкін күштермен ғана жүргізген жөн деп саналады. Келіссөздер кезеңдері:

Дұрыс ұйымдастырылған келіссөздер бірнеше кезеңнен тұрады:

1. келіссөздерді бастауға дайындық (келіссөздерді ашқанға дейін);
2. позицияны алдын ала таңдау (қатысушылардың осы келіссөздердегі позициялары туралы бастапқы мәлімдемелері);
3. аяқтау (дағдарыстан немесе келіссөзсіздіктен шығу).

Бірінші кезең-келіссөздерді бастауға дайындық

Келіссөздер басталар алдында оларға жақсы дайындалу аса маңызды:

- істің жай-күйіне диагностика жүргізу;
- қақтығысқа қатысушылардың күшті және әлсіз жақтарын анықтау;
- кім келіссөздер жүргізетінін және олардың қай топтың мүддесін білдіретінін анықтау.

Ақпарат жинаудан басқа, осы кезеңде:

- өз мақсатын нақты тұжырымдау;
- келіссөздерге қатысудың ықтимал нәтижелерін көздеу;
- келіссөздердің екі тараптың мүдделеріне әсерін анықтау;
- оппоненттердің өзара тәуелділігін анықтау.

Рәсімдік мәселелер пысықталады:

- келіссөздерді қай жерде жүргізген жөн;
- қандай атмосферада;
- болашақта оппонентпен жақсы қарым-қатынас орнатқан маңызды ма?

Келіссөздер жүргізуде үлкен тәжірибесі бар адамдар - бұл сатының дұрыс ұйымдастырылуына 50% қызметтің сәттілігіне байланысты деп санайды.

Екінші кезең - ұстанымды таңдау (келіссөздерге қатысушылардың ресми мәлімдемелері).

Бұл кезең келіссөз процесіне қатысушылардың екі мақсатын жүзеге асыруға мүмкіндік береді: оппоненттерге олардың мүдделері сізге белгілі екенін көрсету және оларды есепке алатындарыңыз, маневрге арналған алаңды анықтау және онда өзіңіз үшін орын қалдыруға тырысыңыз. Әдетте келіссөздер олардың тілегі мен мүддесі туралы екі тараптың мәлімдемелерінен басталады. Фактілердің және принципті дәлелдердің көмегімен тараптар өз ұстанымдарын

нығайтуға тырысады. Егер келіссөздер делдалдың қатысуымен өтетін болса, онда ол әрбір тарапқа қарсыластар бір-бірін айырмауы үшін өз пікірін білдіруге және барлық мүмкіндіктерді жасауға мүмкіндік беруі тиіс. Егер келіссөздер делдалдың қатысуымен өтетін болса, онда ол әрбір Тарапқа қарсыластар бір-бірін айырмауы үшін өз пікірін білдіруге және барлық мүмкіндіктерді жасауға мүмкіндік беруі тиіс.

Келіссөздер басында әртүрлі тактикаларды қолдануға болады:

- келіссөздерді табысты аяқтауға мүдделілік білдіру;
- өзара тәуелділікті көрсету;
- өз ар-ожданыңызды жоғалтпауға ұмтылу;
- рәсімдік жеңілдіктерге жету үшін-жаңа ақпаратты іздестіру;
- баламалы шешімдерді бірлесіп іздестіру

Үшінші кезең-келіссөздерді аяқтау немесе сәтсіздіктерден шығу.

Екі тарап жасаған соңғы бірнеше жеңілдіктер бүкіл істі құтқара алады. Бірақ бұл жерде қақтығыс тараптары үшін олардың негізгі мақсатына жетуіне қандай жол берулер әсер етпейтінін, ал осының алдындағы барлық жұмыстың жоқтығына қандай жол берілмейтінін нақты есте сақтау маңызды. Жанжалды жағдайдағы келіссөздер - бұл келіссөздердің ерекше, жеке жағдайы. Жанжал жағдайында келіссөздер жүргізу қалыпты қарым-қатынас жағдайына қарағанда күрделі. Келіссөздер бойынша қарама-қарсы позицияға ие және қарсылық көрсетуге ниеттелген әріптеспен іс жүргізуге тура келеді, мұны келіссөз процесінің ең басында ескеру керек.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,7,8,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,15,16];

Ғаламтор көзі: [17,18,19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

СЕМИНАР САБАҚТАРДЫҢ ЖОСПАРЫ.

1-тақырып. Этика ұғымы және оның пәні.

Семинар 2 сағат

Семинар сабақтың жоспары

№1 сабақ

Сұрақтары:

1. Этика туралы ұғым: этиканың негізгі бағыттары.
2. Қазақ халқының әдеп туралы көзқарастары мен ілімдері.

№2 сабақ

Сұрақтары:

1. Антикалық этика.
2. Ізгілік және өнегелік туралы ілімдер.

Тапсырмалары:

1. Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасы пәнін түсіндіріп, мағынасын кеңінен ашып беріңіз.
2. Этика мен эстетиканың философиялық-гуманитарлық білім жүйесіндегі алатын орнын анықтаңыз.
3. Адамгершіліктік қызмет деген сөзді ашып көрсетіңіз.

Тапсырмаларды орындау бойынша әдістемелік ұсыным:

Электрондық ресурстарды және кітапханадағы деректерді пайдаланыңдар.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

2-тақырып. Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасының категориялары.

Семинар 2 сағат

Семинар сабақтың жоспары

№1 сабақ

Сұрақтары:

1. Адамгершілік-ізгілік көрінісі.
2. Кәсіби қызметтегі әділдік категориясы.

№2 сабақ

Сұрақтары:

1. Кәсіби ар-намыс және абырой.
2. Кәсіби ұят.

Тапсырмалары:

1. Полиция қызметкерлерінің ісіндегі өмір мазмұны деген не?
2. Әлеуметтік жамандықпен күрес туралы не білесің?
3. Мәдениет пен заңдылықтың өзара байланысы туралы айтып бер?
4. Құқық қорғау қызметіндегі әділеттілік жөнінде не білесің?
5. Жақсылық пен жамандықтың өзара байланысы.
6. Құқық қорғау органдары қызметіндегі сенімділік, парызға адалдық дегенді қалай түсіндіріп бересің?
7. Адамгершілік, ерлік мағынасы қылмысқа қарсы күресте өзін қалай көрсетеді?
8. Құқық қорғау органдары қызметіндегі әділеттілік диалектикасы туралы не білесің?

Тапсырмаларды орындау бойынша әдістемелік ұсыным:

Электрондық ресурстарды және кітапханадағы деректерді пайдаланыңдар.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

3-тақырып. Мораль. Мораль функциялары, оның құрылымы және элементтері.

Семинар 2 сағат

Семинар сабақтың жоспары

№1 сабақ

Сұрақтары:

1. Мораль-қоғамдық сананың формасы.
2. Моралдық нормалардың элементтері.
3. Моралдың атқаратын қызметтері.

№2 сабақ

Сұрақтары:

1. Моралдық сана.
2. Таңдаудың ізгіліктік еркіндігі.
3. Ішкі істер органдары қызметкерлері моралының принциптері мен нормалары.

Тапсырмалары:

1. Моральдың тарихи түрлерін атап бер?
2. Кәсіби-адамгершіліктік танымның құрылымы жөнінде айтып бер.

Тапсырмаларды орындау бойынша әдістемелік ұсыным:

Электрондық ресурстарды пайдаланыңдар

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

4-тақырып. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіптік қарым-қатынас жасау мәдениеті.

Семинар 2 сағат

Семинар сабақтың жоспары №1 сабақ

Сұрақтары:

1. Іскерлік қарым-қатынастарды орнатудың тиімді жолдары.
2. Іскерлік қызмет барысындағы мінез-құлық.
3. Іскерлік қарым-қатынастардың түрлері.

№2 сабақ

Сұрақтары:

1. Адамға деген құндылықты қатынастар. Қарым-қатынастардың нормалары мен ережелері.
2. Қарым-қатынастардың этикалық түрлерін қалыптастыру және жетілдіру.

Тапсырмалары:

1. Тәртіптің түрі мен стилі жайында атап бер.
2. Тәртіп мәдениетіне қарсы қандай түрлерін білесің, оларға сипаттама беріңіз.
3. Қызметтен тыс қатынастардың этикасы, оған мысалдар келтіріңіз.

Тапсырмаларды орындау бойынша әдістемелік ұсыным:

Электрондық ресурстарды және кітапханадағы деректерді пайдаланыңдар.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

5-тақырып. Жанжал және оның моральдық-ізгілік құрылысы.

Семинар 2 сағат

Семинар сабақтың жоспары №1 сабақ

Сұрақтары:

1. Шиеленісті жағдайларды шешу жолдары.
2. Жанжалдың алдын алу.
3. Келіссөздер процесін жүргізу.

№2 сабақ

Сұрақтары:

1. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметіндегі тартыстың түрлері.
2. Дау-жанжал туындаған жағдайда оны шешу этикасы.

Тапсырмалары:

1. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің моральдық жанжалдары атты тақырыпта эссе жазу.
2. Тақырып төңірегінде тест құрастыру

Тапсырмаларды орындау бойынша әдістемелік ұсыным:

Электрондық ресурстарды және кітапханадағы деректерді пайдаланыңдар.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,7,8,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,15,16];

Ғаламтор көзі: [17,18,19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

КУРСАНТТАРДЫҢ ОҚЫТУШЫНЫҢ ЖЕТЕКШІЛІГІМЕН ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫ

КООЖ өткізудің негізгі формасы дискурсивті практикум болып табылады. Оны өткізу барысында мәселелік-ізденіс тәсілі, тұжырымдамалық ұстанымдардың дәлелі, хабарламалар және баяндамалар түріндегі теориялық тұжырымдарды, сонымен қатар рефераттық шолуларды қорғау қолданылады.

Пәнді оқыту процесінде курсанттарға қойылатын негізгі талаптар оқытылатын курстың мақсаты мен міндетінен келіп шығады. Курсант оқытушымен бірігіп, белсене жұмыс жасауы үшін пәнді оқуға деген қызығушылығы, топты оқуға жұмылдыру, бірігіп оқу барысында субъект тұрғысында белсенділік пен жауаптылық танытуы тиіс. Барлық тапсырмалар бекітілген мерзімде орындалуы тиіс. Сабақта курсант дайындалып, оқытушы берген тапсырмаларды түсінуге және бұл жұмысқа шығармашылық тұрғыда келуі тиіс.

КООЖ арналған әдістемелік ұсыным:

1. Пәнді оқыту барысында жана сөздіктер терминін толықтыру.
2. Рефераттарды дайындау барысында жинақтаған ойын дұрыс қабылдауға, оның дәлелі болуына басты назар аударуы қажет.
3. Логикалық-методологиялық ыңғайдың сан қырлылығына назар аударуы тиіс.
4. Сабаққа қатысу және дайындалу барысында сараптау, синтездеу, теңестіру және этика категорияларының әдістерін қолдануы тиіс.
5. Этикалық мәселелерді құруда мәдени-тарихи контекстің құрылымын ескерулері қажет.
6. Сабаққа дайындалу процесінде анықтамалық және оқу әдебиеттерін қолдануы тиіс.

7. Күрделі этикалық және ғылыми шығармаларды түсіну және сараптау үшін сол шығармаларда көрсетілген мәселелерді түсіндіретін, сараптайтын, зерттелетін монографиялар мен мақалалармен танысу ұсынылады.
8. Мәселе мазмұнының қисындылығына, дәлелділігіне және нақтылығына назар аударуы тиіс.
9. Сабаққа дайындалу барысында тек арнайы оқу материалдарымен шектеліп қана қоймай, сонымен қатар басқа да әдебиеттерді қолданулары қажет. Біз бірінші кезекте қиындық туғызбайтын мәселелерден бастағанмыз жөн.

1-тақырып. Этика ұғымы және оның пәні.

КООЖ 3 сағат

1 сабақ

Сұрақтар:

1. Этика туралы түсінік .
2. Этиканың дамуы және қалыптасуы.

2 Сабақ

Сұрақтар:

1. Этика - өнегелілік туралы ғылым.
2. Бүгінгі таңдағы этика теориялары.

3 сабақ

Сұрақтар:

1. Кәсіптік этика және қоғамдағы этикалық нормалар.
2. Заңтанудың әдеппен өзара байланысы.

КООЖ өткізу нысаны (түрі): ауызша түрде

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

2-тақырып. ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының категориялары.

КООЖ 3 сағат

1 сабақ

Сұрақтар:

1. Құқықтық мәдениет және қоғамдағы этикалық нормалар.
2. Тергеушіге қойылатын этикалық талаптар.

2 Сабақ

Сұрақтар:

1. Мораль және саясат.

2. Тергеуші әдебі.

3 Сабақ

Сұрақтар:

1. Өнегелілік, адамгершілік туралы түсініктің қалыптасуы.
2. Қызметтік этикет

КОӨЖ өткізу нысаны (түрі): жазбаша түрде өткізу.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

3-тақырып. Мораль. Мораль функциялары, оның құрылымы және элементтері.

КОӨЖ 3 сағат

1 сабақ

Сұрақтар:

1. Моральдық нормалар және олардың иерархиясы.
2. ПО қызметкерлеріне қойылатын этикалық талаптар.

2 Сабақ

Сұрақтар:

1. ПО қызметкерлерінде моральдық танымды қалыптастыру.
2. Моральдық таңдау.

3 Сабақ

Сұрақтар:

1. Кәсіби этиканың міндеттері.
2. ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының әдістері мен әдіснамасы.

КОӨЖ өткізу нысаны (түрі): жазбаша түрде өткізу.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

4-тақырып. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіптік қарым-қатынас жасау мәдениеті.

КОӨЖ 3 сағат

1 сабақ

Сұрақтар:

1. Тергеушінің өнегелі-психологиялық қасиеттері.
2. Жеке тергеу әрекеттерінің этикасы.

2 сабақ

Сұрақтар:

1. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі» Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығын жазу.
2. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің сыртқы түр, келбетінің мәдениеті.

3 сабақ

Сұрақтар:

1. Өзара қарым-қатынас мәдениеті.
2. Мінез мәдениетіндегі мән мен түрдің өзара бірлігі.

КООЖ өткізу нысаны (түрі): ауызша түрде өткізу.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

5-тақырып. Жанжал және оның моральдық-ізгілік құрылымы.

КООЖ 3 сағат

1 сабақ

Сұрақтар:

1. ПО қызметкерлерінің моральдық жанжалдары.
2. ПО қызметкерлерінің әдебі.

2 сабақ

Сұрақтар:

1. ПО қызметкерлерінің этиканы сақтауы – мүлтіксіз парыз.
2. ПО қызметкерлерінің дау-жанжалдарды шешу жолдары.

3 Сабақ

Сұрақтар:

1. Жеке ішкі дау-жанжалдар.
2. Топтар арасындағы дау-жанжалдар .

КООЖ өткізу нысаны (түрі): ауызша, комментарий жасау, қысқа конспект жазу.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,7,8,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,15,16];

Ғаламтор көзі: [17,18,19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

КУРСАНТТАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫ.

1- тақырып. Этика ұғымы және оның пәні.

КӨЖ 3 сағат

Қазақ халқының этикасы. Ежелгі Грециядағы этикалық ілімдер. Аристотель, Платон және Аристотель. Ежелгі Шығыстың этикалық ілімдері (Үндістан, Қытай). Шығыс этикасының ерекшеліктері. Әл-Фарабидің этикалық ілімі және оның маңызы. Қайта өрлеу дәуіріндегі гуманистердің этикалық идеялары. Батыс Еуропа елдерінде 17-18 ғғ. этикалық ойлар өкілдерінің концепциясы. Кант және Гегель этикасы.

Әдістемелік ұсыным:

- Қоғамның даму тарихындағы этикалық ілімдерді зерделеу.
- қажетті теориялық ілімді меңгеру.

Тапсырма

1. Тақырып сұрақтары бойынша ауызша сөз жарыстыруға дайындалу.
2. Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтарға жауап беру.
3. Келесі тақырыптарға реферат әзірлеу:

«Этика - өнегелілік туралы ғылым»

«Өнегеліліктің пайда болуы мен тарихи қалыптасуы»

Әдістемелік нұсқаулар:

Курсант реферат тақырыбының біреуін таңдап алуға тиіс. Рефератты жазу үшін ең алдымен деректер мен оқулықтарды мұқият оқып шығуы қажет. Рефератты теориялық ойлар және мемлекет және құқық туралы жалпы мәліметтерді таныстырудан бастаған жөн. Содан кейін тақырыпты ғылыми тұрғыда негіздеп жазу үшін құқықтық деректерге талдау жасап, қалыптасқан механизмді сұрыптап, мәселеге байланысты өзіндік анализ, тұжырым жасау керек.

4. Мына тақырыптарға қысқаша эссе дайындау:

«Мораль – қоғамдық сананың нысаны ретінде»

«Құқық пен мораль»

Әдістемелік ұсыным:

Сабакқа дайындалу кезінде тәлімгер тақырыпқа сәйкес көрсетілген негізгі және қосымша әдебиеттерді пайдалануы керек.

Өзіндік бақылау материалдары

1. Этика ғылым ретінде.
2. Моральдың пайда болуы.
3. Мораль мен құқық.
4. Этика мен мораль.
5. Өнегелілік: пайда болуы мен дамуы.
6. Этика өнегелілік туралы ғылым ретінде.
7. Өнегеліліктің ерекшеліктері.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

2-тақырып. ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының категориялары.

КӨЖ 3 сағат

Тапсырма

1. Тақырып сұрақтары бойынша ауызша сөз жарыстыруға дайындалу.
2. Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтарға жауап беру.
3. Келесі тақырыптарға реферат әзірлеу:

«Құқықтық мәдениет және ПО қызметкерінің жүріс-тұрысы».
«Қызметтік этикет».

Әдістемелік ұсыным:

Курсант реферат тақырыбының біреуін таңдап алуға тиіс. Рефератты жазу үшін ең алдымен деректер мен оқулықтарды мұқият оқып шығуы қажет. Рефератты теориялық ойлар және мемлекет және құқық туралы жалпы мәліметтерді таныстырудан бастаған жөн. Содан кейін тақырыпты ғылыми тұрғыда негіздеп жазу үшін құқықтық деректерге талдау жасап, қалыптасқан механизмді сұрыптап, мәселеге байланысты өзіндік анализ, тұжырым жасау керек.

4. Мына тақырыптарға қысқаша эссе дайындау:

1. Өнегелік сана мәні мен ерекшелігі.
2. Құқықтық сананың өнегелілікпен қарым-қатынасы
3. Қызметтен тыс қатынастардағы этика.

Өзіндік бақылау материалдары

1. Құқықтық сананың моральы.
2. Құқықтық сана мен өнегелілік.
3. Негізгі этикалық санаттар
4. ПО қызметкерлерінің құқықтық мәдениеті.
5. Қызметтегі этикет.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

3-тақырып. Мораль. Мораль функциялары, оның құрылымы және элементтері.

КӨЖ 3 сағат

Тапсырма

1. Тақырып сұрақтары бойынша ауызша сөз жарыстыруға дайындалу.
2. Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтарға жауап беру.
3. Келесі тақырыптарға реферат әзірлеу:

«Тергеуші әдебін сақтау— мүлтіксіз міндет».

«Тергеуші әдебі – ең басты талап»

Әдістемелік ұсыным:

Курсант реферат тақырыбының біреуін таңдап алуға тиіс. Рефератты жазу үшін ең алдымен деректер мен оқулықтарды мұқият оқып шығуы қажет. Рефератты теориялық ойлар және мемлекет және құқық туралы жалпы

мәліметтерді таныстырудан бастаған жөн. Содан кейін тақырыпты ғылыми тұрғыда негіздеп жазу үшін құқықтық деректерге талдау жасап, қалыптасқан механизмді сұрыптап, мәселеге байланысты өзіндік анализ, тұжырым жасау керек.

4. Мына тақырыптарға қысқаша эссе дайындау:

1. Тергеуші қызметіне қойылатын өнегелілік талаптар
2. Тергеуші қызметінің мәдениеті

Өзіндік бақылау материалдары

1. Тергеуші этикасының маңызы мен мазмұны
2. Тергеуші қызметіне қойылатын талаптар
3. Тергеуші мәртебесі

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

4-тақырып. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіптік қарым-қатынас жасау мәдениеті.

КӨЖ 3 сағат

Тапсырма

1. Тақырып сұрақтары бойынша ауызша сөз жарыстыруға дайындалу.
2. Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтарға жауап беру.
3. Келесі тақырыптарға реферат әзірлеу:

«Тергеушінің өнегелі-психологиялық қасиеттері».

«Жеке тергеу әрекеттерінің этикасы».

Әдістемелік ұсыным:

Курсант реферат тақырыбының біреуін таңдап алуға тиіс. Рефератты жазу үшін ең алдымен деректер мен оқулықтарды мұқият оқып шығуы қажет. Рефератты теориялық ойлар және мемлекет және құқық туралы жалпы мәліметтерді таныстырудан бастаған жөн. Содан кейін тақырыпты ғылыми тұрғыда негіздеп жазу үшін құқықтық деректерге талдау жасап, қалыптасқан механизмді сұрыптап, мәселеге байланысты өзіндік анализ, тұжырым жасау керек.

4. Мына тақырыптарға қысқаша эссе дайындау:

1. Тергеушінің күдіктімен қарым-қатынасының тактикасы
2. Тергеушінің жәбірленушімен қарым-қатынасының тактикасы

Өзіндік бақылау материалдары

1. Тергеушіге қойылатын өнегелілік талаптар.
2. Тергеушінің өнегелі-психологиялық қасиеттері
3. Жеке тергеу әрекеттерін жүргізу этикасы.
4. Тергеушінің күдіктімен қарым-қатынастарының өнегелілігі.
5. Тергеушінің жәбірленушімен қарым-қатынастарының өнегелілігі.

6. Тергеушінің куәгермен қарым-қатынастарының өнегелілігі.
7. Тергеушінің тергеу әрекеттерінің қатысушыларымен қарым-қатынастарының өнегелілігі.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,16];

Ғаламтор көзі: [19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

5-тақырып. Жанжал және оның моральдық-ізгілік құрылысы.

КӨЖ 3 сағат

Тапсырма

1. Тақырып сұрақтары бойынша ауызша сөз жарыстыруға дайындалу.
2. Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтарға жауап беру.
3. Келесі тақырыптарға реферат жазу.

«Шиеленістердің түрлері және олардың түсініктері».

«Шиеленістерді болдырмаудың әдістері және оларды қолданудың заңды түрлері».

Әдістемелік ұсыным:

Курсант реферат тақырыбының біреуін тандап алуға тиіс. Рефератты жазу үшін ең алдымен деректер мен оқулықтарды мұқият оқып шығуы қажет. Рефератты теориялық ойлар және мемлекет және құқық туралы жалпы мәліметтерді таныстырудан бастаған жөн. Содан кейін тақырыпты ғылыми тұрғыда негіздеп жазу үшін құқықтық деректерге талдау жасап, қалыптасқан механизмді сұрыптап, мәселеге байланысты өзіндік анализ, тұжырым жасау керек.

4. Мына тақырыптарға қысқаша эссе дайындау:

«Құқық қоғау органдары қызметкерлерінің азаматтармен шиеленісті болдырмаудағы әдістерді қолдану ерекшеліктері».

«Шиеленістердің түрлері және олардың пайда болу себептері»

Өзіндік бақылау материалдары

1. Шиеленістің пайда болу себептері және оларды жоюдың тәсілдері.
2. Шиеленісті болдырмаудың кейбір заңды жолдары.
3. Шиеленістегі әдістерді қолданудың құқықтық негіздері.
4. Шиеленістерге қатысқан азаматтарды жауаптардың әр түріне тартудың құқықтық негіздері.

Нормативтік құқықтық актілер: [1,2];

Негізгі әдебиеттер: [3,4,5,6,7,8,9,10,11];

Қосымша әдебиеттер: [12,13,14,15,16];

Ғаламтор көзі: [17,18,19,20];

Электрондық оқулықтар мен оқу құралдары [21].

**КУРСТЫҚ ЖӘНЕ БАҚЫЛАУ ЖҰМЫСТАРДЫ, РЕФЕРАТТАРДЫ
РӘСІМДЕУ, ОРЫНДАУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛЫҚ**

Рефератты жазуға арналған әдістемелік нұсқаулық

Курсанттардың орындауға міндетті өздік жұмыстарының бірі - берілген тақырып бойынша реферат жазу.

Курсанттар өздігінен бір оқу айналымында «Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша реферат дайындап, оны қорғауға міндетті. Реферат тақырыбы семестрдің алғашқы аптасында беріледі.

Рефераттың мақсаты бойынша курсант «Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша берілген тақырыптың жүйелілігін, өзектілігін, маңыздылығын аша отырып, өз бетінше теориялық мәселелерді көтеріп, оларға талдау жасап, еркін баяндап, қорытынды жасай алуы қажет.

Оқытудың бұл түрінің ерекшелігі мен құндылығы – мұндай оқу түрі арқылы курсант осы уақытқа дейін жинаған білімін бір жүйеге келтіре отырып, осы және өзге де мәселелерді логикалық тұрғыдан және сыни тұрғыдан зерттеуге мүмкіндік алады.

Реферат жазу жаңа мәліметтер алуға шектеу қоймайды, керісінше, жаңа білім жинауға және ғылыми-зерттеу жұмыстарының алға жылжуына әсер етеді.

Реферат жазуға қатысты жалпы сұрақтар

Рефераттың тақырыбы курсантқа жеке тапсырма ретінде немесе ұсынылған тақырыптар бойынша оқытушымен келісіп беріледі.

Дегенмен, мұқият құрастырылған тақырыптар этиканы оқыту барысындағы көптеген және барлық мәселелерді қамти алмайды. Реферат тақырыбын курсанттың өзіне де таңдауға шек қойылмайды. Тақырыптың маңызды және ауқымды болуын, мақсатты қаралуын, қисынға келтіре отырып зерттелуін курсантқа үйретіп, көмектесу оқытушының міндеті болып табылады.

Бір тақырыпты бірнеше курсанттарға қайталап беруге тыйым салынады.

Курсантқа тақырыпқа қатысы бар, аса тиімді, қолайлы пікірі бар әлеуметтік, саяси, тарихи және философиялық тұрғыдағы жұмыстарды ұсынуға болады. Ондай пікірлерді «Мысль», «Философия ғылымы», «Вестник КазНУ», «Этика» және басқа курсанттармен жазылған рефераттардан алуға болады.

Рефератты семинар сабағында қорғаған дұрыс. Семинар сабағын талқылау және пікірталас сабақ ретінде өткізу қажет.

Рефератты жазуға мынадай талаптар қойылады:

1. Көрнекілігі бойынша:

Титул парағы, жұмыс жоспары және пайдаланылған әдебиеттері бар реферат қана қорғауға жіберіледі. Рефераттың барлық беттері нөмірленген болуы қажет.

2. Мазмұны бойынша:

Рефератта тақырыптың маңыздылығы, мақсаты және шешімдерді шешу жолдары, шешуге тиіс және шешілген сұрақтардың анализі, күрделі мәселелердің жауаптары міндетті түрде қамтылуы тиіс.

Рефератты жазып аяқтағаннан соң, курсант өз жұмысын сабақ кезінде қорғайды. Қорғалған рефератты міндетті түрде мұрағатқа өткізілуі үшін кафедраға тапсыруы қажет.

Төмен баға алған жағдайда, реферат қайтадан өңдеуге жіберіледі немесе жаңа тақырып беріледі.

Рефераттың мазмұны және құрылымы

«Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша реферат қолмен немесе компьютерде басылған, көлемі 10-15 бет қалыпты мөлшерде болуы қажет.

Рефераттың мынадай құрылымдары ұсынылады:

Кіріспе - 1-2 бет

Кіріспеде курсант тақырыбының мақсатын, маңыздылығын және нақты деректермен айқындап алуы қажет.

1 бөлім – 5-6 бет

Бірінші бөлім кіріспенің жалғасы болып табылады. Бұл бөлімде тақырыптың қысқаша тарихы баяндалады және сұрақтардың жалпы болмысы автордың ой-пікірімен ұштасып қарастырылады.

2 бөлім – 5-6 бет

Екінші бөлімде жинақталған материалдар бойынша тақырыптың мазмұнына талдау жасалады. Сондықтан да рефератта мәселенің күрделілігі нақты көрсетілуі тиіс. Егер курсант тақырыбын өзінің мамандығымен байланыстыра отырып жазса, рефераты әсерлі болады.

Қорытынды – 2 бет

Қорытынды бөлімде автор өзі жинақтаған материалға тұжырым жасайды және де осы тақырыптың келешектегі даму жолдары көрсетіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Пайдаланылған әдебиеттер тізіміне соңғы жылдары шыққан маңызды, оқу және анықтағыш әдебиеттер кіреді. Сонымен қатар ғылыми монографиялар да жатады. Реферат жазуға қолданылған әдебиеттер ғылыми еңбектерге, баспаларға сәйкес келуі тиіс.

Рефератты тексеру кезінде, тақырыптың толық және терең, жүйелі ашылуына аса назар аудару қажет.

Мәтінді теріс пайдаланып, асыра баяндаудың қажеті жоқ.

Эссе жазуға арналған әдістемелік нұсқаулық

Семестр барысында әрбір курсант эссе жазып өткізуі керек. Эсседе курсант белгілі бір мәселе бойынша өз ойын жазады. Эссені семестрдің 10-шы аптасында өткізеді. Эссе 2-3 беттен тұрады. Эссе шығармашылық жұмыс болғандықтан, біреудің жазған жұмысын ұрлауға, көшіруге рұқсат етілмейді.

Эссе жазуға мынадай талаптар қойылады:

Көрнекілігі бойынша:

Титул парағы, пайдаланылған әдебиеттер (қажет болған жағдайда) эсседе міндетті түрде болуы қажет. Барлық беттері жоғарыдан ортасында нөмірленуі керек.

Мазмұны бойынша:

Эсседе міндетті түрде тақырып бойынша мәселелер қарастырылып, талдау жасалуы қажет.

Жобаның презентациясы мен әзірлеуіне әдістемелік сипаттама

«Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша курсант бір оқу кезеңі бойынша презентация жасап, оны семестр аяқталғанға дейін ұсынып, қорғап шығуы қажет.

Презентация дайындау «Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша білім алып жатқан курсанттың білімін шыңдап, өзіндік талдау жасап, ол баяндама жасауына негіз болады.

Жоба жасау – курсанттан гуманитарлық ғылымдар бойынша анықтамалық және ғылыми материалдарды оқып, жинауды, орнықты мәлімет алуды, өздігінен қабілетін жетілдіріп, білімін кеңейтуді талап етеді.

Курсанттар белгілі бір зерттеу нысаны бойынша тақырып алып, сол бойынша жоба ұсынады. Тақырыптарды қайталауға рұқсат етілмейді.

Жобаның құрылымы:

Тақырыпты дәлелдеу

Тақырыптың негізгі мәселесі мен түйінді мәселесін көрсету

Негізгі дереккөздеріне қысқаша шолу

Сандар мен дәлелдер

Қазіргі қалпы мен үрдістері

Шешілу жолдары, ұсыныстар мен сипаттамалары

Жобаның талаптары:

Жоба ұзақтылығы 10 минут болуы қажет

Power Point бағдарламасы арқылы дайындалуы қажет

Бағалау өлшемі:

Мазмұнының жүйелілігі

Нақты дәлелдері мен аргументтері

Қисындылығы

Жаңашылдығы

Өзектілігі

Іс жүзіндегі маңыздылығы.

2.10. ПӘНДІ ОҚЫТУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМ.

«Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәнінің негізгі мақсаты курсанттардың өнегелілік ұғымын және мәнін, оның ПО қызметкерлерінің кәсіптік қызметіндегі көрінуін терең игеру болып табылады. Мемлекет пен қоғамның әр түрлі мамандықтардың қызметшілеріне, ең бірінші қызметі моральдық нормалар кешенімен жанамаланған адамдармен ісі болғандарға өнегелі тәртіптегі үлкен талаптар қоюы заңды. Оқытушы курсанттарға «Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні басқа оқу пәндерімен және басқа да ғылымдармен өзара байланысы бар екендігін көрсетуі қажет. Бұған бірінші курста оқитын мемлекет және құқық теориясы, Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы, Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық тарихы және келесі курстарда оқитын қылмыстық құқық, криминология, криминалистика, қылмыстық процесс, заң психологиясы пәндері жатады.

Дәріс – оқытудың дидактикалық цикліндегі негізгі буын болып табылатын оқу сабағының түрі. Оның негізгі мақсаты – курсанттардың оқу материалын меңгеру үшін бағдарлы негіз құру. Оқу процесінде дәрістік оқыту түрі оқытудың басқа түрімен ауыстыруға келмейді.

«Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні мынадай негізгі қызметтерді атқарады: 1) қажетті мәліметтерді баяндайтын ақпараттық; 2) ынталандырушы; 3) тәрбиелік; 4) дамытушылық; 5) әдебиеттерге және мәселелерге бағыт беруші; 6) ғылымның негізгі ұғымын қалыптастыруға бағытталған түсіндірмелі; 7) дәлелдер жүйесіне акцент жасауға мүмкіндік беретін үгіт-насихаттық.

Маманның өнегелі дамуының тиісті деңгейі, қоғамның, оның мамандығына кәсіптік білімі, ептілігі және дағдыларымен бірге қойған моральдық талаптары қызметшінің кәсіптік жетілуінің ажырамайтын компоненті ретінде қарастырылады. Бұлардың мағынасын терең сезінбей, қызметтік әрекет және жеке жүріс-тұрыс ережелерінің мораль нормаларымен әрдайым өлшемсіз қызметшінің алдына қойылған кәсіптік мақсаттарын тиімді, толығымен орындауы мүмкін емес. Кәсіптік этика түрлерінің ішінде ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы негізгі орынға ие, өйткені этиканың, ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының жалпы ұғымдарымен, санаттарымен танысу басқа заңдық пәндер салаларында білімді тәжірибелік қолдану үшін қажет және маңызды.

Семинар – курсанттардың сабаққа белсенді қатысуы барысында сабақты топтық түрде өткізетін оқу процесінің құрамдас бөлігі. Семинар ғылымның аса күрделі мәселелерін терең зерделеуге және курсанттардың өзіндік жұмыстарының қорытындысын шығаруға мүмкіндік береді. «Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша семинар сабақтарда курсанттар мәселелерді сауатты баяндауға, өздерінің ойларын еркін айтуға, полемика және насихат жүргізуге, өзінің көзқарасын дәлелдеуге, өзінің наным-сенімін ұстануға, ПО қызметкерінің кәсіби құзыреттілігін дамытуға мүмкіндік беретін оқиғаларды қарастыруға үйренеді. Бұлардың барлығы заңтану саласында мамандарға қажетті еп-дағдыларды игеруге көмектеседі. Семинар сабағына дайындық нақты тапсырмалар беруден және семинарды өткізу орнынан тұрады. «Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша білім беру процесіндегі семинар сабақтардың тиімділігі үшін реферат, эссе, баяндамалар жазуға, сонымен қатар коллоквиумдер өткізуге болады.

Курстың мақсаты тағайындалуы болып, курсанттарды жалпы және кәсіптік мәдениеттің үнемі өсуі, қызметтік міндеттерді атқару үшін қажетті өнегелі факторларды өндіруге, этикалық білімдерге қатыстыру табылады.

2.11. КУРСТЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК ЖҰМЫСТАРДЫ ОРЫНДАУ БОЙЫНША НҮСҚАУЛЫҚ ПЕН ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМ.

жұмыстық оқу жоспарында қарастырылмаған.

2.12. ӨЗІНДІК БАҚЫЛАУҒА АРНАЛҒАН ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫ

1. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі» қай жылы және қандай Жарлықпен бекітілді?

- A) 2014 жылғы 15 маусымдағы №154 Жарлық
- B) 2014 жылғы 17 маусымдағы №158 Жарлық
- C) 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №153 Жарлық
- D) 2014 жылғы 15 желтоқсандағы №154 Жарлық
- E) 2015 жылғы 15 қаңтардағы №159 Жарлық

2. Адамның өзіне деген ерекше моральдік қарым-қатынасты білдіретін, яғни қоғамнан, ортадан, адамды тұлға ретінде қабылдауға негіз болатын этика санаттарының бірі.

- A) жақсылық
- B) қайырымдылық
- C) абырой
- D) әділеттілік
- E) ар-ұят

3. Жеке тұлғаның мораль талаптарын орындау тұрғысында сипаттайтын, оның мораль қызметінің ізгілік борышына сәйкестігін тұлғаның мүмкіншілік тұрғысынан сипаттайтын этика категориясы бұл...

- A) жауапкершілік;
- B) намыс;
- C) мораль;
- D) абырой;
- E) жақсылық.

4. Өз мүддесін көпшіліктің мүддесінен басым қоюы?

- A) фанотизм;
- B) эгоизм;
- C) альтуризм;
- D) гуманизм;
- E) догмотизм.

5. Қазақстан Республикасы азаматтарының өз қызметтік міндеттері мен мемлекет және Қазақстан халқының алдындағы қызметтік борышын атқаратын мемлекеттік қызметтің айрықша түрі?

- A) әскери қызмет;
- B) Ішкі істер органдары;
- C) жедел жәрдем қызметі;
- D) ағартушылық қызмет;
- E) оқытушылық қызмет

6. Жеке тұлғаның мораль талаптарын орындау тұрғысында сипаттайтын, оның мораль қызметінің ізгілік, жауапкершілік борышына сәйкестігін тұлғаның мүмкіншілік тұрғысынан сипаттайтын этика категориясы бұл...

- A) жауапкершілік;
- B) намыс;
- C) мораль;
- D) абырой;
- E) жақсылық.

7. «Гуманизм» латын тілінен аударғанда қандай мағынаны білдіреді?

- A) намыс;
- B) борыш;
- C) мораль;
- D) әділдік;
- E) ізгілік, адамгершілік.

8. Этика саласы ғылым ретінде қай ғасырдан бастап зерттеле бастады?

- A) XX ғасырдың басында
- B) XXI ғасырда
- C) XVIII ғасырда
- D) XVII ғасырда
- E) XVI ғасырда

9. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі» қанша бөлімнен тұрады?

- A) 5 бөлім
- B) 4 бөлім
- C) 7 бөлім
- D) 3 бөлім
- E) 6 бөлім

10. ПО қызметкерін сыбайлас жемқорлық жасады деп нақақтан көпшіліктің алдында айыптаған жағдайда қанша күннің ішінде оған қарсы шаралар қолдана алады?

- A) екі аптаның ішінде
- B) 2 ай көлемінде
- C) 30 күннің ішінде
- D) 3 аптаның ішінде
- E) дұрыс жауабы жоқ

11. Деонтология деген не?

- A) этиканың тарихын зерттейтін, этика бөлімі
- B) адамгершілік генеологиясын оқытатын, этика бөлімі
- C) жақсылық пен жамандықтың мәселелерін оқытатын, этика бөлімі

- D) борыштың мәселелерін зерттейтін этика бөлімі
- E) борышкер мен борыштың мәселелерін зерттейтін этика бөлімі

12. Игіліктің анықтамасы:

- A) оның адамгершілік құндылықтарын көрсететін тұлғаның тұрақты жағымды қасиеттері
- B) діннің рухани құндылықтарының теңдегі
- C) ізгілікті өнегесіздіктен аныратуға қызмет ететін, ізгілік талаптарына жауап беретін, жағымды ізгілік мағынасы бар, барлығын біріктірмейтін этика категориясы
- D) құдайдың ақылы мен еркін білдіру
- E) барлық жағымдылықтың абстрактілі сипаттамасы

13. Жұмысқа қабылданған мемлекеттік қызметші неше күннің ішінде әдеп кодексінің мәтінімен жазбаша танысуға тиісті?

- A) 3 күн
- B) 1 апта
- C) 1 ай
- D) 5 күн
- E) 4 күн

14. Адамның өз-өзіне моральдық қатынасы және оған қоғамның қатынасы мен анықтамасын этикалық категория:

- A) абырой
- B) игілік
- C) намыс
- D) атақ
- E) ар

15. Қоғамда адамдардың тәртібін реттейтін этикалық тәсілдердің бірі:

- A) антропоцентризм
- B) теоцентризм
- C) социоцентризм
- D) гуманизм
- E) мораль

16. Тұлғаның мүмкіндік позициясынан қарастырылатын ізгілік борыш қызметіне сәйкес ізгілік талаптарын орындау көзқарасы бойынша тұлғаны сипаттайтын этика категориясы:

- A) жауапкершілік
- B) борыш
- C) ар
- D) рақымшыл
- E) игілік

17. Этикалық категориялар саны жағынан өте көп, сондықтан кейбір ғалымдар ғылыми және тәжірибелік мақсаттарда оларды қандай топтарға бөледі?

- A) біржақты және көпжақты
- B) жүйеленген және жүйеленбеген
- C) объективті және субъективті
- D) ортақ және дербес
- E) құрылымдық және субстанционалдық (мәндік)

18. Моральдың ең мәнді жақтары мен тұстарын көрсететін, ғылым ретінде этиканың теориялық аппаратын құрайтын жалпы түсініктер

- A) этиканың қызметтік функциялары
- B) адамгершіліктер құрылымдар
- C) этика категориялары
- D) этика нормалары
- E) этикалық қағидалары

19. Этика категориялары дегеніміз не?

- A) моральдың ең мәнді жақтары мен тұстарын көрсететін, ғылым ретіндегі этиканың теориялық аппаратын құрайтын жалпы түсініктер
- B) этиканы ғылым ретінде қарастыру үшін арналған
- C) тек жақсылық пен жамандықты зерттейтін, этика бөлімі
- D) нақты қоғамдық социологиялық және тарихи аспектілерін зерттейтін, этика бөлімі
- E) инстинктивті, импульсивті мінез-құлықтар

20. Моральға «Ар ілімі» деп баға берген қазақтың ағартушысы:

- A) А. Байтұрсынов
- B) С. Торайғыров
- C) С. Көбеев
- D) Ш. Құдайбердиев
- E) М. Шоқай

21. Қазақ халқының ұлы ойшылы А. Құнанбаевтың негізгі зерттеу объектісі?

- A) моральдық сана
- B) шешім
- C) қорытынды
- D) адам
- E) қажеттілік

22. Мораль қашан пайда болады?

- A) адамды өзінен өзін жоғары етіп көрсеткен кезде
- B) адамзат қоғамының немесе жеке адам дамуының белгілі бір кезеңінде, яғни филогенезде және онтогенезде
- C) адам өзін бақытты деп есептегенде
- D) нарықтық экономикаға өткенде

Е) фелицитология көрініс тапқан кезде

23. Әдепті адамдарға тән мінездің аса жақсы түрі?

- А) менмендік
- В) сабыр
- С) торығушылық
- Д) танымдылық
- Е) тұлғалық

24. «Үлкен этика» және «Эвдем этикасын» жазған ежелгі грек философы?

- А) Э.Гофман
- В) Джефферсон
- С) Э.Кассирер
- Д) Аристотель
- Е) Дж.Вашингтон

25. «Моральды зерттейтін сала?

- А) эстетика
- В) әлеуметтану
- С) мәдениеттану
- Д) тарих
- Е) этика

26. Әдеп кодексінің мақсаты:

- А) жақсылық
- В) қайырымдылық
- С) абырой
- Д) қызметкердің жоғары адамгершіліктік тұлғасын қалыптастыру
- Е) ар-ұят

27. «. . . - әр түрлі әлеуметтік қызметті атқаратын күрделі қоғамдық құбылыс». Көп нүктенің орнына тиісті сөзді қой.

- А) құқық
- В) заң
- С) мораль
- Д) этика
- Е) норма

28. Мемлекеттік қызметшінің көпшіліктің алдында сөз сөйлеуі кімнің жетекшілігімен жүзеге асырылады?

- А) тікелей жетекшісінің
- В) қызметкердің
- С) әріптесінің
- Д) әдеп жөніндегі уәкілдің
- Е) БАҚ өкілінің

29. Өмірден толық қанағат алу этиканың қандай категориясына тән??

- A) тәрбиелеуші
- B) бағалаушы
- C) моральдық сана
- D) бақыт
- E) интеграциялық

30. Жаратылыс әлеміндегі ең қасиетті жан – адам» деп көрсеткен әдептанушы, әмбебап ғалымды ата?

- A) Ж. Баласағұн
- B) Әбу Насыр Әл Фараби
- C) Ә. Бөкейхан
- D) Ш. Құдайбердиев
- E) М. Шоқай

Білім алушылардың білімін бағалау өлшемі

Білім алушылардың үлгерімін ағымдық бақылау – академиялық кезең ішінде, кестеге сәйкес оқытушылардың аудиториялық және аудиториялардан тыс сабақтарда білім беру бағдарламасына сәйкес білім алушылардың білімін жүйелі тексеру.

Межелік бақылау (МБ1, МБ2) - білім алушылардың білімін бір оқу пәнінің ірі бөлімін (модулін) аяқтағаннан кейін бақылау.

Курсанттарды пән бойынша қорытынды бақылауға жіберу үлгерімнің ағымдық бақылауының бағасынан (бұл ретте курсантта оқылған пәннің әрбір тақырыбы бойынша кемінде бір баға болуы тиіс) және аралық бақылаулардың бағасынан құралатын рұқсат рейтингісінің (РР) бағасы негізінде жүзеге асырылады.

$$(YAБ+MB1+MB2) : 3 = PP$$

Пән бойынша қорытынды баға (қорытынды баға) жіберу рейтингісінің бағасы (60%) және қорытынды бақылау (40%) (емтихан бағасы (E))) кіреді.

$$PP \times 60\% + E \times 40\% = \text{Қорытынды баға}$$

«А», «А-» («өте жақсы») – егер білім алушы барлық бағдарламалық материалды терең және мықты игерсе, оны толық, жеткілікті, сауатты және қисынды түрде баяндайды, тапсырманың түрін өзгерту кезінде жауаппен қиындатпайды, қойылған міндеттерді еркін орындайды, монографиялық материалдың білімін көрсетеді, қабылданған шешімдерді дұрыс негіздейді, практикалық жұмыстарды орындаудың жан-жақты дағдылары мен тәсілдерін біледі, материалды өз бетінше жалпылап, қателерге жол бермей баяндайалады;

«В+», «В», «В-», «С+» («жақсы») – егер білім алушы бағдарламалық материалды қатты білсе, оны сауатты және мәні бойынша баяндаса, сұраққа жауап беруде елеулі дәлсіздікті жібермесе, теориялық ережелерді дұрыс

қолдана алады және практикалық тапсырмаларды орындау кезінде қажетті дағдыларды меңгерген;

«С», «С-», «D+», «D» («қанағаттанарлық») – егер білім алушы негізгі материалды ғана меңгерсе, дұрыс емес тұжырымдауға жол берсе, бағдарламалық материалды мазмұндаудағы реттілікті бұзса және практикалық тапсырмаларды орындауда қиындықтарға тап болса;

«F» («қанағаттанарлықсыз») – егер білім алушы бағдарламалық материалдың едәуір бөлігін білмесе.

Дәстүрлі шкалаға ауыстырылған білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау балдық-рейтингтік әріптік жүйесі

Әріптік жүйе бойынша бағалар	Балдардың сандық эквиваленті	Пайыздық құрамы	Дәстүрлі жүйе бойынша бағалар
A	4,0	95-100	Өте жақсы
A-	3,67	90-94	
B+	3,33	85-89	Жақсы
B	3,0	80-84	
B-	2,67	75-79	
C+	2,33	70-74	
C	2,0	65-69	Қанағаттанарлық
C-	1,67	60-64	
D+	1,33	55-59	
D	1,0	50-54	
F	0	0-49	Қанағаттанарлықсыз

2.13. ПӘН БОЙЫНША ЕМТИХАН СҰРАҚТАРЫ

1. Этика түсінігі.
2. Этиканын қалыптасуы мен даму кезеңдері.
3. Қазіргі этика теориялары.
4. Кәсіби этиканың түсінігі және оның заты.
5. Ішкі істер органдары қызметкерінің кәсіби этикасының ерекшеліктері.
6. ПО қызметкерлері мамандығының ерекшеліктері және оның өнегелілік маңызы.
7. ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының әдістері.

8. Кәсіби этиканын міндеттері.
9. Кәсіби борыш. Кәсіби әділдік. Кәсіби ар-намыс. Кәсіби ұят. Кәсіби бедел.
10. Этикалық категориялардың ұғымы. Олардың ерекшеліктері мен әлеуметтік функциялары.
11. Этикалық категориялардың әлеуметтік маңыздылығы.
12. Этикалық категориялардың ұғымы.
13. Негізгі этикалық категориялардың сипаттамасы.
14. Ішкі істер органдары қызметіндегі этикалық категориялардың әлеуметтік маңыздылығы.
15. Моралдың түсінігі және мәні.
16. Мораль құрылысының негізгі элементтері.
17. Моралдың функциялары.
18. Құқық қорғау органдары қызметкерінің мораль нормалары мен принциптері. Моралдық-ізгілікті қарым-қатынастар. Моралдық сана.
19. Құқықтық мемлекеттің дамуындағы моральдың рөлі.
20. Мораль және құқық, олардың өзара байланысы және айырмашылықтары. Мораль және саясат.
21. Моралдық сана және моралдық тәжірибе.
22. Ішкі істер органдары қызметкерінің қызметіндегі моралдық фактордың ерекшелігі.
23. Моралдың әлеуметтік сипаты.
24. Мораль және құқық, олардың өзара байланысы және айырмашылықтары.
25. Мораль факторлары.
26. Ішкі істер органдары қызметкерінің қызметіндегі моралдық фактордың ерекшелігі.
27. Құқық қорғау органдары қызметкерінің қызметіндегі ізгілік негіздері.
28. ПО қызметкерлерінің этикасы.
29. Әдеп кодексі құқық қорғау саласындағы қызметінің ізгілікті-кәсіптік негізі ретінде.
30. Бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара әрекеттесудің ізгілікті аспектілері.
31. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің әдеп ұстанымдары.
32. Жеке заң мамандықтарының ізгілігі.
33. Іскерлік қарым-қатынас жасау этикасының негізгі принциптері.
34. Қарым-қатынас жасауды ынталандыру тәсілдері және сенімді қарым-қатынастарды құру.
35. Іскерлік қарым-қатынастың коммуникативтік мәдениеті.
36. Іскерлік қарым-қатынас жасаудың түрлері.
37. Іскерлік қарым-қатынастағы сөйлеу мәдениеті.
38. Пікірталас мәдениеті.
39. Ауызекі сөйлесудің этикалық нормалары.
40. Іскерлік хаттың мәдениеті.
41. Ішкі істер органдары қызметкерінің этикеті және имиджі.
42. Ішкі істер органдары қызметкерінің сыртқы келбет ерекшеліктері.
43. Өзін-өзі таныстыру. ПО қызметкерлерінің қоғамдық орындардағы өзін-өзі ұстауы.

44. Іскерлік қабылдаудың этикеті.
45. Шетел азаматтарымен іскерлік қарым-қатынас жасау ерекшеліктері.
46. Сөз сөйлеу шеберлігі.
47. Мінез-құлық қағидасы.
48. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің ізгілікті-психологиялық қасиеттері.
49. Ішкі істер органдары қызметіне қойылатын жалпы ізгіліктік талаптар.
50. Жанжал немесе мәмілеге келу, өзін-өзі ұстау тактикасы.

2.14. Құрастырған: «Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәні бойынша жұмыстық оқу бағдарламасын (SYLLABUS) жалпы білім беретін пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі А.М. Дүйсембеков құрастырды.